

„HAGYOMÁNYOS ÖKOLÓGIAI TUDÁS” ÉS LOKÁLIS  
TÁJHASZNÁLATI PRAXISOK EGY KÁRPÁTALJAI  
MAGYAR FALUBAN<sup>2</sup>

**Bevezetés**

Az olyan viszonylag újkeletű kifejezések, mint például a „hagyományos ökológiai tudás”,<sup>3</sup> vagy a „lokális ökológiai tudás” (JOHANNES, 1989; POSEY – BALÉE, 1989; GADGIL, 1991; MORAN, 1990, 1993; BERKES – FOLKE – GADGIL, 1993; BERKES – FOLKE, 1994) az elmúlt néhány évtizedben a biodiverzitás megőrzését szolgáló fejlesztéstudomá-

<sup>1</sup> Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet, Budapest / MTA Lendület Etno-ökológia Kutatócsoport, Budapest.

<sup>2</sup> A tanulmány elkészítését az ELKH BTK Néprajztudományi Intézet 57001 témaszámú, Lendület-pályázata (LENDULET\_2020-56), továbbá az NKE Közép-Európa Kutatóközpont egyéni kutatói (34000/1995/2021 számú) ösztöndíja támogatta.

<sup>3</sup> A „hagyományos ökológiai tudás” egyik legelterjedtebb meghatározása Berkes és szerzőtársaitól származik, akik szerint a fogalommal jelölt ismerettartalom nem más, mint „az élőlények (beleértve az embereket is) egymással és környezetükkel való kapcsolatáról szóló tudás, gyakorlatok és hiedelmek adaptív folyamatok által fejlődő, nemzedékeken át öröklődő kumulált halmaz” (BERKES et al., 2000, 1252.). Olsson és Folke meghatározása alapján a „lokális ökológiai tudás” – az előbbivel szemben – „az emberek egy meghatározott csoportja által birtokolt tudás a helyi ökoszisztémákról”, amely lehet „tudományos és gyakorlati tudás keveréke; helyspecifikus, és gyakran hiedelemeket is tartalmaz” (OLSSON – FOLKE, 2001, 87). Az említett szerzők úgy vélik, hogy a „lokális ökológiai tudás” elsősorban „az erőforrás-felhasználás történeti és kulturális folytonosságának” szempontjából tér el a „tradicionális ökológiai tudás”-tól, vagyis az előbbi az ember kortárs környezeti kölcsönhatásaiból származik, míg az utóbbi ennél jóval mélyebb historikus-kulturális gyakorlatokba, tapasztalatokba ágyazódik be. (OLSSON – FOLKE, 2001, 87) Mindkét fogalmat – azok konceptualizálásának nehézségei miatt – és a hozzájuk kapcsolódó tudományos elképzeléseket számos kritika érte (BRIGGS, 2013; DAVIS – RUDDLE, 2010; LANZANO, 2013; RUDDLE – DAVIS 2013; SILLITOE, 1998, 2004, 2010; SILLITOE – MARZANO, 2009). A két koncepció ugyanannak a dolognak – az ember természethez való összetett viszonyának – más-más tartalmi elemeit: az első az időt (a „múlt”-at, a történetileg felhalmozott ismereteket), a második a teret (egy konkrét *locus*, azaz egy jól körülhatárolható hely, élettér által szervezett csoport ahistorikus tudását) emeli ki. Ily módon nagyon hasonló módon kritizálható. Amíg ugyanis a „hagyományos ökológiai tudás” a kortárs, „nem tradicionális”-nak minősített (innovatív, poszttradicionális) tájhasználati praxisokat, addig a „lokális ökológiai tudás” fogalma a mikroszintet meghatározó globális összefüggéseket és folyamatokat helyezi a mindennapi tudás terejében kívüli dimenzióba. Holott azok egyrészt – a gyakorlati élet keretei között – nem választhatók szét mechanikusan egymástól, ily módon nem homogén, hanem általában hibrid rendszereket alkotnak, amelyekben a komponensek keverednek, cserélődnek egymással. Másfelől az adott kategóriák státusza (tehát az, hogy egy társadalmi csoport milyen helyzetben mit tekint „tradicionális”-nak vagy „lokális”-nak) egyetlen közösségen belül is időről időre nagyon dinamikusan változhat.

nyok periférikus helyzetű fogalmaiból a társadalomtudományi diskurzus meghatározó, paradigmaticus értékű kategóriává alakultak át (BRIGGS, 2013, 231.).

Ez a státuszváltás, vagyis az említett kifejezések tudományos felértékelődése<sup>4</sup> természetesen sok szempontból érthető. A világ nagy részén az emberiségnek olyan gyors, mélyreható és globális mértékű ökológiai változásokkal kellett szembenéznie (klímaváltozás, növekvő környezetszennyezés, biodiverzitás csökkenése, az ökoszisztéma-szolgáltatások leépülése, az élőhelyek beszűkülése stb.), amelyek radikálisan megváltoztatták a mindennapi életünk keretfeltételeit és a korábbiaktól eltérő megoldások, környezet- és természetvédelmi paradigmák kidolgozását tették szükségessé.

A „hagyományos ökológiai tudás” ennek megfelelően a kortárs természetvédelmi diskurzusnak egyre fontosabb eleme, hiszen a még rendelkezésre álló erőforrások kezelésében olyan alternatív (fenntarthatóbb, innovatív) modellek létrehozásához szolgáltatathat gyakorlati példákat, amelyekkel a lokális közösségek talán eredményesebben védekezhetnek majd a globális természeti, társadalmi, gazdasági, politikai változások okozta kihívásokkal szemben. Ezeknek az alternatív adaptációs rendszereknek a tudományos leírását és elemzését ugyanakkor megnehezíti, hogy a tradicionális vidéki társadalmak, vagyis „a hagyományos ökológiai tudás” közegeként felfogott közösségek a 20. század második felétől – a globalizáció, a modernizáció, a piaci integráció hatására – szintén alapjaikban változtak meg, ami egyszersmind a helyi ökológiai ismeretek globális elszegényedését, gyengülését is okozta (ASWANI et al., 2018). A kelet-közép-európai régióban ez a folyamat lényegében a falusi életvilágok mezőgazdasági funkcióinak leépülését, azaz az ún. poszt-produktivist vidéki terek és mezőgazdasági rezsimek (post-productivist countryside and agricultural regimes, WILSON – RIGG, 2003) kialakulását, a vidéki lakosság urbanizációját, a helyi, természeti erőforrásoktól egyre inkább függetlenülő gazdasági stratégiák és fogyasztási szokások kialakulását jelenti, amelynek a fontosabb mozzanatait és jellegetességeit a kutatók nagyon alaposan és behatóan vizsgálták, illetve elemezték (ABRAHAMS, 1996; GRANBERG et al., 2001; KOVÁCH, 2012).

Ezek az események bizonyos mértékig – megközelítésem szerint – ki is jelölték az elmúlt években a „tradicionális ökológiai tudás” fogalmával operáló hazai táj- és etnoökológiai kutatások domináns irányait, témáit, illetve az ezeket reprezentáló vizsgálati helyszíneket. A magyarországi szakirodalom nagy része például jelenleg elsősorban olyan térségek, területek, tájak (reliktumterületek, (fél)természetes állapotban lévő régiók) elemzésére koncentrált, ahol a természeti környezettel közvetlenebb kapcsolat-

---

<sup>4</sup> Cristiano Lanzano szerint a tradicionális tudás koncepciójának előtérbe kerülésében meghatározó szerepet játszott az a mozzanat, hogy az említett paradigma alkalmas volt a természettudományok (különösen a természetvédelem és a fejlesztési segélyek) etnocentrikus látásmódjának kritikai dekomponálására és a nem nyugati technikai ismeretek, tudásrendszerek legitimálására (LANZANO, 2013). Kenichi Matsui ezzel szemben úgy véli, hogy a modern (nyugati) tudományos és technológiai tudás látszólag nem volt képes enyhíteni a környezetvédelmi problémákat és nem javította a mezőgazdasági termelés fenntarthatóságát, aminek az volt az egyik következménye, hogy többen azt a „hagyományos” vagy „régii” tudást tekintették a tudomány újabb alternatívájának, amelyet a hétköznapi emberek nemzedékeken keresztül tartottak fenn a helyi ökológiai körülmények között (MATSUI, 2015).

ban álló vidéki közösségek még fellelhetők, illetve ahol az ökoszisztéma-szolgáltatások fenntartását (GADGIL et al., 1993; REID et al., 2006), a társadalmi-ökológiai rendszerek ellenállóképességének javítását (BERKES et al., 2006; GÓMEZ-BAGGETHUN et al., 2012) szolgáló archaikusabb (premodern) erőforrás- és tájhasználati gyakorlatok még fennmaradtak, s ezáltal azok könnyebben megfigyelhetők, illetve leírhatók. (A teljesség igénye nélkül néhány kiragadott példa: MOLNÁR, 2012; BABAI et al., 2014; BABAI – MOLNÁR, 2014, 2016.)

Ugyanakkor az elmúlt két évtizedben az intenzív ipari vagy antropogén hatások alatt álló (degradált) tájak, valamint az adott szinterekhez kapcsolódó (poszt)modern agrár-ipari gazdálkodói gyakorlatok (pl. az intenzív kis- és nagyüzemi tájhasználati formák), amelyek a kelet-közép-európai térség legtöbb vidéki régiójában, falusi társadalmában ma nem csak, hogy megfigyelhetők, de – megközelítésem szerint – jellemzőek, dominánsak is, a hazai etnoökológiai vizsgálatokban szinte egyáltalán nem, vagy csak nagyon partikulárisan kaptak figyelmet.

Jelen tanulmány – az elmondottak tükrében – a hazai etnoökológiai kutatások mainstream irányától eltérően ezért egy olyan kárpátaljai magyar falu antropológiai vizsgálatát tűzte ki célul, ahol az intenzív földművelésnek (a földhasználati kertgazdálkodásnak, illetve a primőr zöldségkultúrák termesztésének) több évtizedes hagyománya van. A tanulmány célja, hogy a vizsgált településen a mezőgazdasági termelésre specializált családi gazdaságok (bel- és külterületi) táj- és földhasználati praxisait, intenzív agrár-ipari (termelési technológiai, növényvédelmi és -gondozási) ismereteit, továbbá a lokális biofizikai környezet változásával kapcsolatos percepcióinak néhány vonását bemutassa, nagyobb hangsúlyt fektetve a földhasználati háztartások hétköznapi gazdasági stratégiáira.

Tanulmányomban amellet próbálok érvelni, hogy az iparizált – a hagyományos táj-ökológiai kutatásokban és környezetvédelmi diskurzusokban kisebb érdeklődésre számot tartó – (degradált) tájak és mikroléptékű agrár-ipari tevékenységek funkcionális értelemben a lokális viszonyokhoz való gazdasági adaptáció egyik speciális formáját képviselik, amelyek szintén a rendelkezésre álló természeti, gazdasági, kulturális és intézményi erőforrásokra reflektálva alakulnak ki, és akár nagyon rövid idő alatt maguk is saját „tradíciókkal” rendelkező stratégiákká alakulhatnak át. Más szóval – a lokális társadalom tagjainak perspektívájából – történetileg ugyanolyan helyi beágyazottságra tehetek szert, mint a környezetvédelmi diskurzusban felértékelt premodern (élő- vagy kézimunkaerő-igényes, korlátozott gépesítéssel, műtrágya- és vegyszermentes használattal jellemezhető) tájhasználati gyakorlatok. Megközelítésem szerint ezeknek a (poszt)modern föld- és tájhasználati stratégiáknak a vizsgálata nem csupán hasznos elemzési szempontokat nyújthat a posztszocialista vidéki társadalmak gazdasági, politikai, társadalmi átmenetének vizsgálatához, de akár elősegítheti a „hagyományos ökológiai tudás” fogalmának kritikai újragondolását is.

A tanulmány egy olyan 2020-ban elkezdett kutatás első tapasztalatait, vizsgálati részeredményeit kívánja összefoglalni,<sup>5</sup> amely egyetlen kárpátaljai település (Nagydobrony)

---

<sup>5</sup> Nagydobronyban 2021 őszén végeztem kétépites terepmunkát, amelynek keretében összesen 15 fővel készítettem kvalitatív interjút a föld- és tájhasználatra, lokális megélhetési stratégiákra,

kortárs állapotviszonyainak elemzésére koncentrálni, különös tekintettel az adott társadalomban a kertgazdálkodással foglalkozó családok erőforrás-gazdálkodási és jövedelem-szerzési stratégiáira. A tanulmány ennek megfelelően a következő fontosabb kutatási kérdésekre keresi a választ:

1. A vizsgált faluban a mezőgazdasági termelést végző családok és háztartások a poszt szocializmus éveiben milyen gazdasági adaptációs mintákat (repertoárokat), stratégiai megoldásokat alakítottak ki?
2. A fóliasátras árutermelést végző családok életében az egyes tájtipusok (bel- és külterületek, háztáji kertek, mezőgazdaságilag hasznosítható területek, mocsár-rét, ártér stb.) milyen funkcionális, gazdasági szerepet töltenek be? Mi motiválja az adott háztartások tájhasználati praxisait és erőforrás-gazdálkodási döntéseit?
3. A lokális táji, természeti környezet változásában az egyes családi gazdaságok saját mezőgazdasági tevékenységüknek milyen szerepet tulajdonítanak? Más szóval: melyek a helyi társadalom szerint a tájtranszformáció driverei, és miként érzékelik azokat a faluközösség tagjai?

### A vizsgált falu

Nagydobrony (ukránul: Велика Добронь) Kárpátalja délnyugati, síkvidéki részén található, közel azonos (20-22 km) távolságra a Csap–Záhony és a Harangláb–Lónya ukrán–magyar határátkelőtől, az Ungvári járásban. A település a 2020-ban kialakított új ukrán közigazgatási-földrajzi felosztás szerint egy öt településből (Csongor, Kisdobrony, Tiszaágtelek, Dimicső, Nagydobrony) álló nagyobb mikrorégió (a Nagydobronyi Kistérségi Társulás /ukránul: hromada/) adminisztratív központja, egyúttal a legnagyobb létszámú kárpátaljai magyar falu, ahol 2021. január 1-én – a helyi községi tanács nyilvántartása szerint – mintegy 6003 lakos élt.

A település etnikai összetétele – a 2001-es, legutolsó hivatalos ukrán népszámlálás adatai alapján – viszonylag homogén képet mutat: a népesség (5607 fő) abszolút többsége, azaz 90,5%-a (5072 fő) magyar, 6%-a roma, 3%-a pedig ukrán nemzetiségű (MOLNÁR – MOLNÁR, 2005, 85.). A roma lakosság – a magyar népességtől – társadalmilag, térbelileg elkülönülve, három különböző telepen (a Nyíregyszeg, Tábla és Kékpatak utcák végén található szegregátumokban) él. A faluban található szláv (ukrán, orosz) anyanyelvű családok leginkább az 1945 után odatelepített állami intézmények – nagydobronyi gép- és traktorállomás, meliorációs állomás<sup>6</sup>, erdészeti hivatal – alkalmazottaiként költöztek be

---

erőforrásgazdálkodásra stb. vonatkozóan. Jelen tanulmány e kezdeti, inkubációs fázisban lévő kutatás, valamint a terepmunka alkalmával keletkezett jegyzetek, kutatói megfigyelések és tapasztalatok összegzésére, feldolgozására és elemzésére épít.

<sup>6</sup> A Nagydobronyi Talajjavító Állomást 1960-ben hozták létre, amely a helyi ökoszisztéma átalakulásában meghatározó szerepet játszott. Nagyon tanulságos ebből a szempontból az állomás igazgatójának, Sztjepan Belojedovnak a beszámolója, aki 1967-ben az általa vezetett intézmény működéséről a következőket mondta: „A Nagydobronyi Talajjavító Állomás igen nagy körzetet szolgál ki: Perecsenyőtől egészen Técsőig úgyszólván valamennyi síkvidéki kerületben találkozhatunk a munkásaival. A hosszú kilométerekre nyúló csatornák, amelyek lassan folyóvá duzzadtak,



a településre (MÓRICZ, 1993, 79.), ahol jelenleg is karakteres, ám etnikailag vegyes (ukrán–magyar népeiséggel rendelkező) tömböt (Meliorátor, Tavasz, Sport utca) alkotnak.

Az összlakosságon belül – 2021. január 1-ei adatok alapján – a gazdaságilag aktív, vagyis munkaképes (18–60 év közötti) korúak aránya 61,4% (3691 fő); óvodáskorú (1–5 év közötti) 322 fő, iskoláskorú (6–18 év közötti) 1264 fő, nyugdíjas (60 év feletti) pedig mintegy 726 fő volt. Az említett évben összesen 283 fő fordult szociális segélyért (gáz- vagy tűzifa-támogatásért, gyereknevelési vagy egyedülálló szülői támogatásért stb.) az önkormányzathoz. Az igényjogosultak többsége – az önkormányzat szociális ügyekkel foglalkozó referense szerint hozzávetőleg 70%-a – a helyi roma kisebbség köréből került ki.

Tájföldrajzi-tájökológiai szempontból lényeges, hogy a település az egykori Szernye-láp peremén, a Latorca folyó ártéri, vizekkel, lápfoltokkal borított területein helyezkedik el. A 20. században így a szűkebb határral, kevés mezőgazdaságilag hasznosítható földterülettel – főként glejes es podzolos réti talajokkal (BARANYI, 2009; GÖNCZY et al., 2005) – rendelkező faluban a népesség számának drasztikus növekedését,<sup>7</sup> már a két világháború közötti időszakban is, a lakosság nagyon gyors ütemű elszegényedése kísérte. A települést sújtó korabeli szociális válságról és az ebben szerepet játszó lokális táji, környezeti adottságokról plasztikus képet rajzolt 1941-ben például Csomár Zoltán, aki – a *Vármegyei Szociográfiák* sorozat IX–X. kötetében – a következőket írta jellemzőképpen a faluról:

---

alagsövek, kiirtott cserje és fatönkők jelzik, merre jártak. Az elmúlt hét év alatt (ennyi ideje áll fenn ez a szervezet) 4000 hektáron végeztek cserje- és tönkirtást, vagyis ennyi területet tettek művelhetővé, 3700 hektáron végezték el az alagsövezést és majdnem ekkora területen a talajjavítást, mintegy 150000 tonna tőzegtrágyát készítettek, ebből a nagydobronyai részére 20000-et.” (BELOJEDOV, 1967, 22.) „A szervezet létezése tehát elsősorban munkalehetőséget, kitűnő szakmák elsajátítását, technikai kultúrát és igen jó kerestet jelent a nagydobronyai számára. Megváltoztatta több száz család életmódját, jólétet teremt, kultúrát terjeszt a faluban. Ez a szervezet építette fel a faluban az első emeletes, többlakásos épületet, most pedig hozzáfogott egy 50 férőhelyes óvoda és bölcsőde építéséhez. Az állomás munkásainak átlagos havi bére 100 rubel körül mozog. Rendbe hoztuk, kitisztítottuk a nagydobronyi határban húzódó kis csatornarendszert, valamint a falu központját átszelő patakot. Mintegy 30 hektáron végeztünk cserjeirtást és ezáltal művelhetővé tettük ezt a területet. A jövőben még nagyobb munkálatokra kerül sor Nagydobrony határában. Miről is van szó? Tekintünk bele azokba a nagyszabású tervekbe, melyek a Latorca vidék átalakítását célozzák. Már elkészült a mintegy 23000 hektárnyi területnek 10 évre szóló árszabályozási tervrajza. 1968-ban fognak hozzá a mintegy 3-4 millió rubel költséggel végrehajtandó nagy munkálatokhoz. Mit jelent a Latorca-vidék árszabályozása? Mindenekelőtt a vízkárok csökkentését és a termés stabilitását, tehát a gyakorlatban valósítja meg a párt központi bizottságának az elmúlt év júniusában hozott határozatát. Lehetővé válik mintegy 2500 hektárnyi terület öntözése és így biztosítva lesz nemcsak a zöldség, hanem egyes más növények többszöri terméshozamának elérése. [...] Hatalmas egy- és többkanalas exkavátoraink, bulldózeraink, árokásó gépeink – a mi büszkeségünk. Ezeknek a gépeknek a segítségével Latorca menti földeket bőven termő vidékké változtatjuk” (BELOJEDOV, 1967, 23–25.)

<sup>7</sup> A falu lakossága – a történeti demográfiai adatok alapján – egy évszázad alatt majdnem megduplázódott: 1910-ben 3033 fő, 1921-ben 3165, 1930-ben 3533 fő, 1941-ben 4007 fő (KEPECS, 1996, 85.), 2001-ben 5607 fő volt (MOLNÁR – MOLNÁR, 2005, 85.).

„A jobb sorsra érdemes nagyközség lakosainak szegénysége két okra vezethető vissza. 1. A község népe régi időktől fogva zsellér, cseléd, napszámos sorsra volt kárthatatva a nagykiterjedésű uradalmi földek miatt. 2. E földek egy részben a Latorca-folyó partján terülnek el, amely áradásos terület és csekély termést hozó sovány föld. Sajátságos tünet, hogy amíg más folyók mentén (pl. Tisza, Laborc) lévő földterületek első osztályú minőségűek, addig a Latorca két parvidéke mentén inkább árvízterület, mocsaras részek, nagykiterjedésű legelők találhatók. A földek rossz minősége a másik oka e nép mostoha megélhetésének. [...] A legmódosabb nagydobronyi gazdának 40 hold földje van. Az önálló gazdák legtöbbje 5-10-20 hold felett rendelkezik, ami tekintve, hogy nagy részben Latorca-parti III. oszt. minőség, továbbá a városoktól távolos vidék, szűkös megélhetést biztosít. Sok szegény ember 1-3 holdacskából és napszámos idénymunkából tartja fenn magát és népes családját. Körülbelül egyharmad része a községnek teljesen vagyontalan napszámos, munkás, akik csapatokba verődve járnak munkát keresni.” (CSOMÁR, 1940, 110–111.)

A szovjet politikai diktatúra első éveiben Nagydobronyban három kollektív gazdaságot hoztak létre (1948-ban a Győzelem, 1949-ben a Dzerzsinszkij és a Komszomol kolhoz), amelyeket – a kárpátaljai magyar falvak többségéhez hasonlóan – 1950-ben integráltak először nagyobb szervezeti keretbe.<sup>8</sup> Az így kialakított „Nagydobronyi Győzelem Kolhoz” 3100 hektárral (1888 ha szántó, 155 ha erdő, 125 ha gyümölcsös, 25 ha szőlő, 195 ha kaszáló, 600 ha legelő, 112 ha egyéb terület) rendelkezett. Az 1960-as évektől a helyi kolhoz ezen a területen nagyüzemi (ipari) szántóföldi növénytermesztéssel (gabona, kukorica, napraforgó, zöldség: burgonya, paradicsom, paprika) és állattenyésztéssel (szarvasmarha, sertés, juh, baromfi) foglalkozott.<sup>9</sup> Jelentősebb gyárüzem, magasabb jövedelmeket biztosító, illetve technicizáltabb tudást igénylő ipari egység – a helyi téglá- és konzervgyáron kívül – a faluban nem működött. A lakosság túlnyomó része a rendszerváltásig így a mezőgazdasági termelésre és állattenyésztésre specializált kolhozban vállalt elsősorban munkát; kisebb része a közeli, fejlettebb térségközpontok (Ungvár, Munkács) üze-meiben helyezkedett el.

Terepkutatásom idején – 2021-ben, a helyi polgármesteri hivatal adatai szerint – Nagydobrony teljes földterülete 4511 hektár volt. Ebből 71,1% (3210,94 ha) mezőgazdaságilag hasznosítható terület, amelynek háromnegyede (2325 ha) szántóföld, további fennmaradó része legelő (595,24 ha), kaszáló (116,4), illetve egyéb módon művelt terü-

<sup>8</sup> Az első két kollektív gazdaságot Kárpátalján 1946-ban hozták létre (a Hruscsov kolhoz Eszenyben, a Dimitrij kolhoz Munkács elővárosában, Oroszvégen), két évvel később azonban már a régióban 191 kolhoz volt, amelyhez összesen 10.543 paraszti gazdaság tartozott (KORSZUN, 2014, 13., 18.). Az erőszakos pártállami intézkedések hatékonyságát mutatja, hogy 1950-ben már valamennyi kárpátaljai településen a szovjet (kollektív) gazdálkodási rendszer működött (KORSZUN, 2014, 18.; OFICISZKIJ, 2010, 274–283.). Az 1950-es egyesítést 1976-ben egy másik is követte. Ekkor a nagydobronyi Győzelem kolhozonták össze a szomszédos falu, Kisdobrony Bolsevik kolhozával.

<sup>9</sup> 1967-ben a nagydobronyi kolhoz a következő állatállománnyal rendelkezett: 1409 szarvasmarha (ebből 534 tehén), 792 sertés, 172 ló, 1608 juh, 5030 szárnyas. (SZ. N., 1967, 19.)

let volt. A falu teljes földterületének további 20,7%-át (936,6 ha) erdők, 2,6%-át (120,8 hektár) különféle vizek (folyók, tavak, lápok, mocsarak, árvízvédelmi, hidrológiai célokat szolgáló területek) borítják. (1. táblázat) A mesterséges felszínek (beépített területek, burkolt utak stb.) aránya 5,1%. Ezen a változatos szerkezetű, mozaikos, magas népsűrűségű tájon jelenleg is csupán mindössze 0,5 hektár jut minden egyes lakosra.

1. táblázat Nagydobrony földterülete az egyes művelési ágak szerint (2021)

	Földterülettypusok	Terület nagysága (hektár)	Összesen (hektár)
<b>I.</b>	<b>Mezőgazdaságilag hasznosított területek</b>		<b>3210,94</b>
	a. szántó	2325	
	b. többéves ültetvények (gyümölcsös, szőlő)	15,8	
	c. kaszáló	116,4	
	d. legelő	595,24	
	e. gazdasági melléképületek, udvarok alatti földek	43,65	
	f. útmenti területek	114,85	
<b>II.</b>	<b>Erdők</b>		<b>936,6</b>
	a. erdővel borított terület	906,4	
	b. egyéb (cserjés, bokros) területek	19,2	
<b>III.</b>	<b>Beépített terület (ingatlanok, utak, temetők stb. alatt lévő földek)</b>		<b>232,8</b>
<b>IV.</b>	<b>Vizek (folyók, tavak, kanálisok)</b>		<b>86,91</b>
<b>V.</b>	<b>Mocsaras, lápos terület</b>		<b>33,9</b>
<b>VI.</b>	<b>Egyéb</b>		<b>9,85</b>
	<i>Összesen (I., II., III., IV., V., VI. sorok)</i>		<i>4511</i>

A rendelkezésre álló statisztikai adatok szerint (2017-ben) a falu magyar nemzetiségű lakosságának (4595 fő) 12,1%-a (557 fő) főfoglalkozású agrártermelő (mezőgazdasági őstermelő, kistermelő) volt.<sup>10</sup> A községi nyilvántartás szerint 2021-ben összesen 104 (jogi vagy természetes személyként) bejegyzett egyéni vállalkozás és 10 korlátolt felelősségű társaság (kft.) működött, melyek tulajdonosai különféle üzleteket, boltokat (abc, kávézó, kocsmá, pizzéria, ruha-, hús-, virág- és ajándék-, nyílászáróbolt stb.) üzemeltetnek, illetve számos szolgáltatást (szépségszalon, autómotor- vagy gumijavító

<sup>10</sup> Az adatok a Kárpátalján 2017-ben végzett ún. „Summa” kérdőíves kutatás (TÁTRAI et al., 2020) településsoros, de nem publikált adatbázisából származnak. Ezek alapján 2017-ben Nagydobrony lakosságának 4,9%-a (229 fő) volt munkanélküli, 8,5%-a (395 fő) alkalmi munkából élt, 20,5%-a beosztottként (943 fő), 4,4%-a vezetőként (59 fő), 3,1%-a önálló vállalkozóként (144 fő) dolgozott. A gazdaságilag inaktívak együttes aránya 42%-ot tett ki. (Ebből: 16 évnél fiatalabb 630 fő, tanuló 330 fő, nyugdíjas 901 fő, gyesen, gyeden lévő 75 fő, egyéb 6 fő). A Nagydobronyra vonatkozó mikroszintű – a fenti publikációban nem szereplő – adatokat a kutatás vezetője, Tátrai Patrik osztotta meg velem, amiért köszönettel tartozom.

szervíz stb.) nyújtanak. A település központjában (hétfő kivételével) minden nap piac is működik, ahol e családi, egyéni vállalkozók egy része (az üzletsoron) kisebb kereskedelmi egységeket, boltokat tart fenn.

A település, a környező falvakhoz képest, tehát kifejezetten fejlett oktatási, egészségügyi és egyéb intézményi hálózattal – két óvoda, egy középiskola (575 fő), líceum (190), mezőgazdasági szakiskola (175), gyermekotthon (80 fő), szociális kórház (10-20 fő), öregek otthona (50 fő), kultúrház, rendelő, községháza, hotel, étterem stb. – rendelkezik.

A helyi köz- és szociális intézmények többsége az elmúlt években – részben magyarországi, részben egyéb támogatással – megújult, illetve jelentősebb felújításon esett át. Ezek megvalósításában két jelentősebb (egy helyi és egy regionális) aktor játszott fontosabb szerepet. Az egyik a „Nagydobrony Régió Fejlesztéséért” nevű nonprofit szervezet, amit helyi vállalkozók, magángazdák, civilek hoztak létre 2015-ben. Ez néhány év alatt több sikeres projektet hajtott végre (kb. 11 km utat újítottak fel, „aszfaltoztak le” közösségi összefogással, halottasházat építettek, több szemétygyűjtő, köztisztatásági akciót indítottak a faluban).<sup>11</sup> A másik a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. Ez utóbbi az elmúlt években ugyancsak számos nagyobb volumenű beruházást hajtott végre (2019-ben népművészeti tanodát, 2 hektáron szakképzési centrumot és hozzá tartozó kollégiumot épített, 2020-ben pedig a Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátum területén kutatóházat és szálláshelyet alakított ki).

Összefoglalva: a település külső képe (az épített környezet, a közintézmények állapota, a lakóházak rendezettsége és nagysága) és a helyi faluközösség társadalmi összetétele határozottan egy módos, gondozott, „gazdag” falu, illetve – a kárpátaljai magyarlakta vidéki települések többségéhez képest – jelenleg is egy kifejezetten stabil („élő”, vitalitással jellemezhető) lokális társadalom benyomását kelti.

### **Háztáji gazdálkodás, fóliasátras kertművelés**

Nagydobronyban – terepmunkám idején – a belterületi földek, háztáji kertek használatának több különböző formája: szabadföldi műveléssel (1), fóliasátorral (2) és váznélküli borítással (fóliatakarással) végzett zöldségtermesztés, valamint az előbbi három gazdálkodási módot kombináló egyéni, családi áru- és élelmiszertermelési stratégiák (4) voltak a leginkább jellemzőek.

Ezek közül az 1960-as évekig a síkföldi zöldségtermesztésre (szabadföldi burgonya, káposzta és fűszerpaprika előállítására) specializált üzemek voltak a meghatározóak.

---

<sup>11</sup> A szervezet 2021-ben – ugyancsak részben helyi vállalkozók, valamint több külföldi befektető összefogásával – két regionális jelentőségű beruházás elindításában is fontos kezdeményező szerepet vállalt: az egyik egy nagyobb volumenű szabadidőközpont építése a falu határában, amelynek munkálatai már elkezdődtek, a másik egy ennél is nagyobb (7-8 millió dolláros) fejlesztés, az ún. (dimicsói) Ligetecske-fürdő projekt. Ennek keretében mintegy 12-13 hektárt magába foglaló területen gyógy- és termálfürdőt, egészség-rehabilitációs központot építenek, amelynek megvalósítása szintén elkezdődött a településen.

A fóliasátras kertgazdálkodás a mikrorégió települései közül (Tiszaágtelek, Kisdobrony, Nagydobrony, Csongor) elsőként Kisdobronyban jelent meg a hatvanas években; innen terjedt el, illetve „sugárzott szét” a környező falvakba, köztük Nagydobronyba is. Az első fóliasátrat a faluban – a visszaemlékezések szerint – 1973-ban egy R. József nevű nagydobronyi gazda építette fel. („Az akkori szovjet hatalom őt nem is igen nézte jó szemmel, úgyhogy meg is húzogták [’zaklatták’ – B.S.] rendszeren és buldózerrel akarták eltolatni a vasvázás fóliáját, meg ráültek, hogy honnan szerezte be a betonacélt, amiből a kereteket hegesztette, de a 80-as évek elején már lazult a rendszer és már lehetett fóliákat építeni.”)

Az adott gazdálkodási forma és természetstechnológia meghonosodásában – az előzetes tereptaszlatatok szerint – két (egy extralokális és egy lokális) tényező játszott fontosabb szerepet. Az egyik, hogy a Szovjetunióban – ennek megfelelően a tágabb nyugat-ukrajnai régióban is – a tudományos-modern módszerekkel végzett szocialista nagyüzemi (ipari) mezőgazdaságban (BAUERKÄMPER, 2004; HALE-DORRELL, 2015; FLEISCHMAN, 2020) a zöldségtermesztés az 1960-as évektől az egyik leginkább technicizált és legdinamikusabban fejlődő ágazat volt. Kárpátalján a vidéki, falusi kolhozokban, szovhozokban, állami gazdaságokban kialakított üveg-, később fóliaházak, illetve az ott dolgozó kertészeti munkabrigádok tagjai olyan specifikus tudásra (vegyszer- és műtrágyahasználatra, új talajjavítási módszerekre, növénynevelési és -gondozási ismeretekre) tettek szert, amelyeket később saját háztáji gazdaságaikban is elkezdtek alkalmazni. Mindez – a részletek figyelembe vétele nélkül – minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a vizsgált településen már a tervutasításos, kollektív gazdasági rendszer időszakában is néhány kertműveléssel, árutermelő zöldségtermesztéssel foglalkozó család (Nagydobronyban az 1980-as évek közepére hozzávetőleg 20 ilyen háztartás volt) relatíve eredményes egyéni agrár vállalkozásokat alakíthasson ki.

A másik körülmény a vizsgált település specifikus ökológiai-táji adottságával hozható összefüggésbe. A szocializmus évtizedeiben, vagyis az államilag szabályozott fogyasztás és a hiánygazdaság (KORNAI, 1993; CHELCEA, 2000) időszakában a helyi lakosság számára az egyik legfontosabb – a központi újraelosztástól relatíve független – gazdasági erőforrást a még családi használatban maradt kis méretű (0,16–0,5 hektár közötti) kertek, háztáji földek, illetve az ott előállított élelmiszerek, alapanyagok, áruk jelentették. Nagydobronyban – az eredetileg lápos, mocsaras, jelenleg is vizes, rosszabb minőségű földek kiterjedtsége, a dinamikus növekvő népességszám miatt – a társadalom mezőgazdasági árutermelésre specializált része arra kényszerült, hogy már a rendszerváltást megelőző évtizedekben is a nagyobb hasznot hozó, kis területet igénylő növénykultúrákat és az intenzív természetstechnológiai megoldásokat részesítse előnyben. („Egy jól megművelt fólia felér 3 hektár földdel és mindig kevés volt a dobronyaiaknak a föld, vagy legalábbis mindig úgy érezték.”)

A kilencvenes években, azaz a tervgazdaságból a piacgazdaságba történő elhúzódozó átmenet időszakában<sup>12</sup> – a gazdasági recesszió, az állam diszfunkcionális működése,

<sup>12</sup> Az egyik kutató, Robert Kravchuk szerint a többször megszakított és elhúzódozó gazdasági, politikai, társadalmi transzformáció következtében az 1990-es években Ukrajnában a poszt-szocialista kapitalista gazdasági rendszer egy olyan hibrid modellje alakult ki, amely számos elemében félúton van/volt

a leépülő infrastruktúra, a napjainkig tartó foglalkoztatási és megélhetési válság következtében – a mezőgazdasági termeléshez való *kényszerű* visszatérés a kárpátaljai falvakban is (vö. KINDA, 2011; NAGY, 2020; KOTICS, 2011) az egyik legtipikusabb túlélési stratégia, pontosabban: hétköznapi informális tőke- és piachelyettesítő megoldás (BÖRÖCZ, 1995, 35.) volt.

Nagydobrony és a vele szomszédos néhány település – a rendszerváltás utáni pár évtized alatt – Kárpátalja zöldségtermelő övezetei között az egyik legnagyobb hajtattott primőr zöldségtermesztési körzetté fejlődött. A faluban 2020-ban a háztartások (1441) majdnem negyedében (23%-ában), gyakorlatilag minden negyedik család portáján (összesen 340 háztartásban) található volt legalább egy fóliasátor. A helyi lakosság jelenleg – saját számításaim szerint – körülbelül 35 hektáron végez fóliasátras zöldség- és/vagy gyümölcs-termesztést.

E családi kertgazdaságok üzemméret szerint változatos képet mutatnak. A leggyakoribb üzemtípusba az egy-két nagyobb (rendszerint 60x8 méter) és egy kisebb (30x8 méter alapterületű) növényházzal, fóliasátorral rendelkező háztartások tartoznak. Ezek – a fóliasátrak számától, méretétől függően – általában 0,009–0,12 ha közötti (fedett) technikai területen végeznek mezőgazdasági termelést. Ebbe a kategóriába sorolható a nagydobronyi fóliás kertgazdaságok több mint fele (52,1%-a).

A legnagyobb gazdák azonban ennél jóval nagyobb volumenben, ipari méretben végeznek primőr zöldségtermesztést. Nagydobronyban 4-5 ilyen vállalkozó van; ezek közül a legkisebb 4, a legnagyobb 10 – egyenként 7 vagy 10 méter széles, 60-80 méter hosszú – fóliasátorban állít elő hajtatasban zöldségeket (uborka, paprika, paradicsom és burgonya). Ehhez – a saját tulajdonukban lévő háztájin kívül – más belterületi telkeket (a telekszomszédok kertjeit vagy egyéb, főként külterületi földrészeleket /Ardó, Sáréger, Róttag/) is igénybe vesznek, ahol a legmodernebb termesztéstechnológiai megoldásokat alkalmazzák.

A kis üzemméretű (2+1) fóliasátras családi gazdaságok dominanciájának – a családi kertek csekély (0,3–0,5 ha) mérete mellett – az egyik nyilvánvaló oka, hogy ez az a maximális üzemméret, amely a nukleáris család (férj, feleség, gyerek) munkaerejével (intenzív önkiszákmányolással, de akár kiegészítő, idegen bérmunkás alkalmazása nélkül is) még fenntartható. Anélkül, hogy az üzem gazdasági rentabilitása veszélybe kerülne vagy eltartóképessége kritikus szint alá süllyedne. („Két fólia általában olyan jövedelmet biz-

---

„a korábbi tervgazdaság és a piacvezérelt, magántulajdonon alapuló kapitalista gazdasági rendszer között”. (KRAVCHUK, 2002, 11.) A kilencvenes évek elején a klasszikus „liberális piacgazdaságtól” eltérő makrogazdasági szerkezet azonban nem egyedi, kizárólag Ukrajnában, hanem a kelet-közép-európai posztoszocialista országok egyik általánosan megfigyelhető jellegzetessége volt. Nölke és Vliegenthart a visegrádi négyek (Magyarország, Csehország, Lengyelország, Szlovákia) rendszerváltás utáni gazdasági folyamatait elemezve az érintett országokat „függő piacgazdaság”-nak (dependent market economy) nevezte. Egy másik szerző, Niegel Swain a kelet-közép-európai országok 1990 utáni gazdasági modelljét „posztoszocialista kapitalizmus”-ként definiálta, és a térség általános vonásaként emelte ki a kis- és középvállalati szektor gyengeségét, a tőkés nagybirtok és a gyakran csak önellátó gazdálkodásra képes kistermelők polarizációjával jellemezhető agrárszektor kialakulását, valamint a munkavállalók rendkívül gyenge érdekérvényesítő képességét (NÖLKE – VLIEGENTHART, 2009; SWAIN, 2012).



tosított, hogy eltartott egy családot. Én például 90-be kezdtem építkezni, akkor nagyon nehéz volt beszerezni az építőanyagot. Itt a portára mindent összehordtam, cement, téglát, meg minden, ami kell. Az mindent felemésztett, ugye beleraktuk a házba, és abba az évbe még sikerült annyi jövedelmet szerezni a földiából, hogy ugyanannyi pénzem volt, mint az építkezés előtt. Kifejezetten jól fizetett.”)

A kisüzemek növekedését korlátozó másik tényező, hogy Nagydobrony – a kárpátaljai magyar falvak között is – a munkavállalási, tanulási vagy letelepedési célú nemzetközi migráció egyik kibocsátócentruma,<sup>13</sup> amely az elmúlt néhány évben a faluban akut munkaerőhiányt, valamint a mezőgazdasági bérmunkák (főként a napszámos, kézi munka) árának drasztikus növekedését okozta. (Egy mezőgazdasági napszámos óradija 2021-ben a faluban 50 hrvnya /kb. 600 Ft/ volt, ami duplája volt a néhány – 5-6 – évvel korábbi órabéreknek.)

A kisüzemi földhasználati gazdaságok ugyanakkor – belső növekedési korlátaikból, azaz kis üzemméretükből, alacsony termelési kapacitásukból eredő hátrányaik következtében – rendszerint vegyes jövedelem- és tevékenység-szerkezetű gazdasági stratégiák kialakítására kényszerültek, amit a nemzetközi szakirodalom rendszerint a „diverzifikáció”, valamint a „pluriaktivitás” fogalmaival ragad meg.<sup>14</sup>

Erre jó példa annak a – terepmunkám során felkeresett – családnak az esete, amelyben a háztartásfő egy évtizeden keresztül (1989-től 2000-ig) napi 8 órában egy állami intézményben dolgozott főállásban közalkalmazottként (1). A hivatalos munkája mellett egy- vagy kétnaponként – a munkaidő kezdete előtt és lejártá után összesen további – 4-5 órát a család háztartásában, földhasználatban (szüleivel és házastársával együtt) dolgozott. Vagyis részmunkaidőben agrártermelést: hajtásban paradicsom, étkezési paprika, később ugyanitt vágottvirág-termesztést végzett (2). Ugyanebben az időszakban aktívan

<sup>13</sup> Tátrai Patrik és szerzőtársai szerint – a 2001-es országos népszámlálási adatokhoz viszonyítva – a település lélekszáma alig több, mint másfél évtized alatt, 2017-re (5072 főről) mintegy 9,4%-kal (4595 főre) csökkent (TÁTRAI et al., 2020, 48.), amelyből a migrációs veszteség 321 fő, a természetes fogyás pedig 156 főt tett ki. A reprezentatív kutatás során felkeresett nagydobronyi háztartásokban a külföldön időszakos munkát vállaló csoportok száma, vagyis annak a populációnak a nagysága, amely a lokális munkaerőpiacon kívül, évente 1 hónaptól 12 hónapig külföldön tartózkodik, vagy keres időszakosan munkát, mintegy 1205 fő volt, ami a felnőtt, aktív korú népesség (3083 fő) több mint egyharmadát (39%-át) alkotta. Ebből a szempontból figyelemre méltó egy másik szerzőpáros, Kincses Áron és Karácsonyi Dávid megjegyzése, akik – az Ukrajnából Magyarországra irányuló vándorlási folyamatok térbeli mintázatait elemezve – arra a következtetésre jutnak, hogy „2001 és 2008 között a tradicionálisan jelentős külföldi települések, azaz a városok – Beregszász, Ungvár, Munkács – súlya némileg csökkent, mivel mellettük 2008-ra számos falu – Nagydobrony, Mezőkaszony, Dercen, Vári – jelent meg komoly kibocsátó településként.” (KINCSES – KARÁCSONYI, 2010, 341.) A településen készített interjúk szerint a nemzetközi munkavállalásban érintett családok számára ma – Magyarország mellett – a legfontosabb külföldi célországok Szlovákia, Csehország, Németország és Hollandia.

<sup>14</sup> Vik és McElwee szerint a két fogalom jelentésének határai kissé elmosódtak, általánosságban azonban elmondható, hogy a szakirodalom a diverzifikációt farmközpontú jövedelem-teremtő tevékenységként definiálja, azaz az adott kategóriával a gazdaságon belüli vagy az ahhoz kapcsolódó javak, erőforrás-tartalékok átszervezésével kialakult aktivitási formákat jelöli. Ezzel szemben a pluriaktivitás kifejezés alatt a közgazdaságtudományi, gazdaságföldrajzi diskurzus elsősorban a farmgazdaságon kívüli tőkeakkumulációs stratégiákat érti (VIK – McELWEE, 2011, 394.).

részt vett továbbá a családi üzemben megtermelt áru értékesítésében is: évente 60-90 alkalommal, a csúcsszezonban – júliusban-augusztusban – kétnaponként a közeli térség- és városközpontok (Ungvár és Munkás) termelői piacain zöldséget árult (3). Miközben – az előbbieken kívül – az év legnagyobb részében hétfőenként (péntek-szombat) bekapcsolódott a magyar–ukrán határvidéken zajló csencselésbe, feketekereskedelembe (4):

„Kishatároztunk, de gazdálkodtunk is. Igen, érted, hogy: hazaszaladtam a munkából, höss át a határon. Na, akkor így telt a napom. Péntek este átmentem, két gyerekkel vagy a férjemmel, megaludtunk hol itt, hol ott. Volt vagy három család, akinél jártunk: Kisvárdán volt egy, Tiszabezdédén volt egy és Lácacsékén. Na, ez a három család volt, ahol éjszakáztunk. Átmentünk, akkor este még ott egy kicsit üzletelgettünk az asszonyokkal, szombat reggel felkeltünk, és akkor beültünk a kocsiába. Elmentünk Lácacséke környékére, Sárospatak, Vajdácska, Nagyrozvág, Kisrozvág, Dámóc, Cigánd, sorba ismertem mindegyiket Patakig és Újhelyig. Lomiztunk, mindent vettünk, vittünk innen ukrán holmikat. Mindent, amit lehetett: a medvecsapdától a szegig, még medvecsapdát is vittünk, igen. Mindent vittünk, ami mozgatható volt és pénzt lehetett belőle csinálni, igen. De ne gondold, paradicsomot nem hordtunk, hanem ipari dolgokat, ágyneműt, bugyit, mindent, mindent. És akkor elmentem vagy ezekhez az asszonyokhoz árulni, vagy pedig elmentem Hajdúhadház, Téglásra, meg Demecserbe, Gégénybe, ilyen piacok vannak és árultam ott szombaton. Utána délután megvettük, amit akartunk: a miyokó órát vagy éppen, amit hordtunk hazafele, ezek megint csencselős dógok, és akkor hazajöttünk, és akkor vasárnap pihenő volt. És akkor én hétfőn munkába, reggel fólia, 4-től 7-ig fólia, fél 7-ig, de néha ki kellett menni a mezőre is.” (Magyar nő,<sup>15</sup> 2021.)

A kisgazdaságokban a formális és informális munkaerőpiaci szektorokban végzett tevékenységek – tehát a lokális természeti erőforrásokra, vagy éppen ellenkezőleg: a helyi életvilág fizikai elhagyására, a transzlokálisra építő gazdasági stratégiák (kertművelés, mezőgazdasági termelés vs. munkaerőmigráció, határvidéki feketekereskedelem, csempészet) – így nemcsak, hogy nem válnak szét egymástól, de a mindennapok keretei között gyakran egyfajta integrált gazdasági rendszert is alkotnak. Ez – akár egyetlen család esetében is – a tájhasználati praxisok (az exogén vagy endogén erőforrások használatának) nagyon eltérő, vagy legalábbis időről-időre változó formáit alakította ki.

Erre utal a következő kisüzemi kertgazdasággal foglalkozó család példája is, amely-nél látható, hogy a *kertek* és a család tulajdonában álló kisebb *szántók*, *földdarabok* művelésének (tehát a belterületi földek felhagyásának, elhanyagolásának, vagy fordítva: az agrártermelés koncentrációjának és intenzifikációjának) a jelentősége az elmúlt harminc

---

<sup>15</sup> A tanulmányban érintett témák – informális gazdaság, természeti erőforrások túlhasznosítása, környezetszennyezés stb. – szenzitív, érzékeny voltára való tekintettel az interjúpartnerek beazonosítását lehetővé tevő személyes adatokat (név, monogram, életkor) tudatosan nem közlöm.

évben – a formális/informális szektorok dialektikus kapcsolatának, interakcióinak függvényében – maga is változott.

Az említett háztartás jelenleg két tagból (férj-feleség) áll. Mindketten (a távolabbi városból érkező férj és a nagydobronyi születésű feleség) felsőfokú végzettséggel rendelkeznek. Az egyetem befejezését követően, fiatal házasként a falu egyik közintézményében kaptak munkát még az 1990-es évek elején. A rendszerváltás után kezdtek el agrártermeléssel foglalkozni; a feleség szüleinek tulajdonában ekkor összesen 0,46 hektár föld volt, ahol a házaspár – a hivatalos főfoglalkozása mellett – segítő családtagként, részmunkaidőben dolgozott.

A család az 1990-es években két kisebb (0,5 és 0,23 ha-os) külterületi parcellán – szabadföldműveléssel – főként kukoricát, korai burgonyát, a háztájin (0,16 ha) szintén főként burgonyát, illetve fűszerpaprikát és egyéb zöldségfélét termesztett. Az első kisebb (30x8 méteres) fóliasátrat 2005-ben, a nagyobbik (60x8 méteres) termelőberendezést 2009-ben építették, ahol kezdetben uborkát, később retket és paradicsomot állítottak elő. A külterületi parcellák művelését – részben a mezőgazdasági termelés jövedelmességének csökkenésével – időközben feladták („Akkor már az volt itt [’a faluban’ – B.S.], hogy a fólia jobb, mint a kinti krumpli, meg a paprika. Néhány éve már nem foglalkozunk a kinti földekkel, oda adtuk ismerősöknek, akiknek amúgy is sok földjük van és technika is van hozzá.”) A család számára a részmunkaidős kertművelésből, azaz a rendelkezésre álló 0,16 ha-os terület műveléséből 2019-ben – januártól decemberig – összesen 161.320 hrvnya (kb. 1.843.000 Ft) bevétel származott,<sup>16</sup> ami 40%-kal egészítette ki a nem mezőgazdasági főfoglalkozásból származó jövedelmüket. Ez utóbbi összege 2019-ben 252.000 hrvnya (kb. 2.880.000 Ft) volt. A kertből és a mezőgazdasági tevékenységből származó mellékjövedelem azonban a rendszerváltás utáni válságperiódusban – az állami munkahelyről származó bizonytalan, rendszertelen és nagyon alacsony bérek időszakában – az adott család számára szinte az egyetlen mérvadó gazdasági erőforrást biztosította:

„Ez ilyen kényszermegoldás volt, hogy beletanultam ebbe a paraszti gazdálkodásba, mert annyira csekély jövedelmünk volt... Akinek volt autójuk, akiknek voltak kapcsolataik, azok igyekeztek határozni, Magyarba járni és cseccselni, na, mi is elindultunk néhányszor. Nagyon sokan csinálták ezt a tanár kollégák közül, mindenféle holmit felvásároltak, textileket, kiegészítőket, fűrókat, csillárt, fényképezőgépet, a jó ég tudja mi mindent. [...] Tulajdonképpen a legnehezebb időszak ez a kilencvenes évek elejétől a kétezres évek elejéig tartó, tízéves periódus, amikor azt lehet mondani szimbolikus fizetéseket kaptunk. Amikor bevezették a hrvnyát, akkor én kaptam már olyan fizetést, hogy a fizetésemből tudtam

<sup>16</sup> Az említett család gazdasági naplót vezetett az agrártermelésből származó jövedelmekről, amiből pontosan kirajzolódik a háztartás agrártevékenységből származó éves bevétele. 2019-ben ezek alapján – növénykultúrák szerinti bontásban – korai (fóliás) retekéből (1998 kg) 38.500 hrvnya, szabadföldi retekéből (324 kg) 6960 hrvnya, burgonyából (3500 kg) 28.000 hrvnya, fóliasátras paradicsomból (7800 kg) 86.680 hrvnya, szabadföldi csemegekukoricából 480 hrvnya, karfiolból 550 hrvnya, káposztából 150 hrvnya származott.

venni három farönköt. És akkor már örültem, hogy azt meg tudtam venni. Szóval kemény évek voltak. Az egyik fizetés a másikig sohase tartott ki, nem is tarthatott ki, nem költekeztünk, nagyon korlátozott fogyasztást produkálhatott az ember. De ez egy változó folyamat, mert az elmúlt években a fizetések növekedtek fokozatosan, az agrárjövedelem meg ezzel párhuzamosan csökkent, de volt, amikor csak az [a kertgazdálkodás, a mezőgazdaság – B.S.] volt. Én, amikor elmentem dolgozni, 93-ba 1300 Ft-nak megfelelő összeget kaptam. Rubelbe, meg kuponba. Semmire nem volt elég, csak az volt, amit a kertből kaptam, csak abból tudtunk megélni. Akinek most nincs havi fizetése, aki nem gyárban dolgozik, aki csak östermelő, helyel-közzel csencsel, disznót tart, ügyeskedik, az veszi leginkább észre ezt a jövedelem-csökkenést – ez pedig olyan elszívóhatást eredményezett itt a faluba, hogy az valami...” (Magyar férfi, 2021.)

### Növénykultúrák, fajtaválasztás, termelésszerkezet

A nagydobronyi kertgazdaságok zöldségtermelő berendezéseiben (fóliasátraiban) primőr árutermelést végző gazdák többsége jelenleg monokulturális termelést folytat. Az éves gazdasági ciklus nagy részében egyetlen főnövényt (leggyakrabban uborkát, paradicsomot vagy étkezési paprikát) termesztnek, amit általában legalább egy elővetemény (reték, saláta vagy hagyma), továbbá egy, illetve több másod- vagy utónövény (karfiol, zeller, káposzta) ültetése előz meg, illetve követ időben.

**Uborka.** A korai, fóliás uborkák közül a helyiek elsősorban a saláta- és kígyóuborka alakú terméstípusokat ültetik.<sup>17</sup> (A konkrét fajták nevét – az általam megkérdezett személyek – általában nem ismerték. „Nem emlékszem milyen fajtát termesztettünk, sokáig sima ugorkák voltak, utána bejöttek ezek a rücskösek.”) A településen a hajtásban termesztett zöldségek közül az uborka az egyik legkorábban felbukkanó növénykultúra, amit a nagydobronyi kolhoz kertészeteiben – a visszaemlékezések szerint – már az 1960-as évek elején is termesztettek. („Jolán néninek már 62-től fóliás volt a kolhozba, onnan hozta az uborka technikáját, mert uborka vót abba a fóliába, mindenütt csak uborka vót Ardóba.<sup>18</sup> Palántát azt neveltek, káposztát, dohányt, mindenféle mezei palántákat ott neveltek meg a melegágyakon, de melegházas paradicsom nem volt, csak uborka. Ilyen kígyóuborka.”)

Az uborka a falu családi kertjeiben, háztáji gazdaságaiban a 2000-es évek elején vált igazán népszerűvé; a korai uborka azonban a hajtatott zöldségfélék közötti hierarchiában nagyon gyorsan a harmadik helyre szorult vissza, mivel termesztése jelentősebb technikai felkészültséget, anyagi beruházást, intenzívebb munkát, növényvédelmet stb.

---

<sup>17</sup> Balázs Sándor szerint a terméstípusok csoportosításának legáltalánosabb módszere a terméshossz alapján történő csoportosítás. Ezek alapján megkülönböztethetünk: 14 cm-nél rövidebb konzerv- vagy fűrtös típusba, 14-30 cm félhosszú, továbbá 30 cm-nél hosszabb hosszú vagy kígyótípusba tartozó uborkafajtákat. (BALÁZS, 2000, 315.)

<sup>18</sup> Az „Ardó” nevű terület – a helyiek szerint – Nagydobrony egyik „legjobb” minőségű mezőgazdasági termőterülete, ahol a kolhoz korábban intenzív zöldség- és palántatermesztést végzett.

igényel. Az uborkát korábban főnövényként termesztő gazdák között általánosan elterjedt vélemény, hogy: „A paradicsom nem betegszik olyan könnyen, mint az uborka. Ott, a paradicsomnál hogyha egy nap nem fűjod le, lefűjod másnap. Ha nem fűjod le, legfeljebb száz bokor lesz beteg, de lefűjod harmadnap vagy negyednap. De ha az ugorkát nem fűjod le aznap, már másnap nem kell róla szedni, baszhatod.” (Magyar nő, 2021.) Egy másik gazda szerint: „Első két-három évben ugorka vót, de aztán átálltunk a paprikára, mert a paprika nem fonnyadt, nem igényelt annyi befektetést, a csepegtetőrendszer ment, de nem kellett se permetből, se műtrágyából neki annyit adni.” (Magyar férfi, 2021.)

**Paprika és paradicsom.** Az étkezési (a helyiek szóhasználata szerint: a „cukor”) paprikából kezdetben – a rendszerváltás előtt – Nagydobronyban főként a Podárok, a Moldove, a Lasztoeska nevű ukrán/országi nemesítésű fajtákat ültették. Ugyanebben az időszakban a legnépszerűbb paradicsom a faluban az ún. „böcse szerdce” (bikaszív), „virostica”, „talaliki” elnevezésű, főként determinált fajták („törpe” vagy „bokorparadicsomok”) voltak. Ezek elterjedésében és tartós fennmaradásában elsősorban termesztéstechnológiai okok játszottak szerepet. A 70-es évektől kezdődően még sokáig a legelterjedtebb termelőberendezések az egyszerűbb felépítésű, kisebb teherbírású és alacsonyabb vápmagasságú favázás fóliaházak voltak. A fémváz, magasabb belmagasságú és nagyobb teherbírású fóliák csak a 80-as évek végén, a 90-es évek elején váltak jellemzővé a településen. Az előbbieket még nem, az utóbbiak ellenben már lehetővé tették új, féldeterminált vagy folytonnövő paprika- és paradicsomfajták, illetve függesztett termesztési módok bevezetését. Ukrajnában – a helyi gazdák elmondása szerint – a rendszerváltás előtt csak rossz minőségű („oroszi”) mezőgazdasági fóliákat lehetett kapni, ami a hosszabb termesztési ciklusú zöldségfélék elterjedésének szintén sokáig gátat szabott. („Az akkori fóliapalástok egy év alatt lebomlottak. Az már június közepére, július közepére széjjelment, egy nagyobb szélről végigrepedt, összehasadozott és leszakadt”). (Magyar férfi, 2021.) A gazdák többsége ezért az 1990-es évek második felében tért csak át azokra a hibrid, hosszú kultúrás paradicsom- és paprikafajtákra (Monika, Delfin, később: Lugas F1, Petula, Platus, Yvett, Sziluett, Kecskeméti, Gravitet; Bagoly, Cecil), amelyek többsége a településen ma is megtalálható, és a februárban/márciusban kezdődő kiültetéstől egészen november közepéig teremnek.

A kertgazdaságokat fenntartó családok ezeket a fajtaváltásokat nagyon komplex szempontok – az egyes zöldségfajok ültetésnek, gondozásának, betakarításának, ellenállóképességének, morfológiai, vizuális tulajdonságainak, tenyészidejének stb. értékelése – alapján határozzák meg:

„Mi volt az előnye/hátránya a futós paradicsomnak? Nem kellett karózni, csak cövekeltük és így leengedtük, sorba voltak rajta a virágok, nem kellett a virágokat válogatni, hogy jaj, most ezt a virágot hagyom meg, azt a virágot letöröm, ami jött azt meghagytam, fel a végéig egy szálon, ahogy ment. Nem két száljával kellett ültetni, mint korábban. Egyszóval könnyebb volt, bár betakarítani nehezebb ősszel a sok mocsadékát, maradékát. De ezt többet permeteztük, mint a régebbit, kéthetente, féltünk, hogy meg ne betegedjen. De akkor már voltak ezek a perme-

tek: ditán, ridomir, kurzate. Arra kellett még vigyázni, hogy amikor meleg volt, a virágok könnyebben befulladtak, többet kellett neki szellőztetni. Ekkor csináltuk meg a fóliasátorra az ablakokat. De viszont kényelmes volt: szállíthatóbb volt a paradicsom, maga a termés is nagyobb méret, mutatósabb volt, jobban el is állt napokig, a virosica törékenyebb volt. És később is lehetett vetni. A január 12–14-ei paradicsomvetést, a futósnál kitoltam február 12-ig, mert rájöttem, hogy nem kell nekem már olyan korán foglalkozni vele – egy hónapot így tudtam tolni rajta.” (Magyar nő, 2021.)

**Virág és egyéb növénykultúrák.** A legelterjedtebb primőr zöldségek – paradicsom, paprika, uborka – mellett az 1980-as évek elején 3 család elkezdett fóliasátras virágtermesztéssel is foglalkozni a faluban. A 2000-es években összesen 10-12 család termelt nagyobb volumenben vágott virágot (krizantém, szegfű, tulipán). Jelenleg – 2021-ben végzett terepmunkám idején – összesen 7 olyan kis és közepes üzemméretű fóliasátras kertgazdaság van a faluban, ahol az árutermelés (fő)profilját továbbra is a dísznövények, virágok (krizantém, szegfű, petúnia, pacifica, gerbera, tátogó stb.) termesztése határozza meg.

Az utóbbi néhány évben – más kárpátaljai primőr zöldségtermesztő vidékek, körzetek megerősödése és dinamikus piacfogalása, valamint a hagyományos korai zöldségek forgalmának csökkenése miatt – a faluban 5-6 gazda alternatív, kísérletező megoldásként gyümölcsök (szőlő, barack, szamóca) fóliasátras termesztésével kezdett el próbálkozni. Ahogy az egyik interjúalany fogalmazott: „Nem kell annyit dolgozni vele, nem kell annyit permetezni és a városi megveszi a gyümölcsöt, mert ha nem fogja megvenni a krumplit, de a két kiló gyümölcsöt megvásárolja.” (Magyar nő, 2021.) Egy másik gazda szerint „...70 hrvinyás szamócaért ocseretbe [sorba – B.S.] álltak a piacon, de a krumpli nem kell senkinek. Kezdenek a városiak úgy lenni, hogy zöldséget azt megveszik a szupermarketbe, meg össze-vissza, de a gyümölcs, arra igényesek, az legyen a legszebb és azt a termelőtől veszik.” (Magyar férfi, 2021.)

**Burgonya, fűszerpaprika.** A háztáji kertek további (fóliasátorral nem fedett) részében a burgonya (az „újkolompér”) – az 1950-es évektől egészen mindmáig – a legdominánsabb növénykultúrának számít, a termőterület nagyságát és az abból származó jövedelmet tekintve. A 70-es évekig a népszerűbb fajták a Rózsa, a Baba, az Ella, a Sárga voltak (MÓRICZ, 1993, 98.). Mára azonban olyan szuper korai, elsősorban holland (Riviéra, Carrera, Melódia) illetve egyéb (magyar Pannónia, német Bellarosa) fajtákat ültetnek, amelyek – a korábban vetett hagyományosabb burgonyafélékhez képest – rövidebb tenyészidővel rendelkeznek. Ezeket a burgonyafajtákat síkföldi fóliaborítással (fátyolfóliával) március közepén/végén ültetik ki a kertekbe és 8-10 héttel később (tehát május közepén-végén) már hozzáfognak a betakarításukhoz:

„Itt csak az számít, hogy korai legyen, minél hamarabb, 8 hetesen már lehesen vájni, itt az számít, mert amikor korán van krumpli, másnak nincs, akkor van értéke. Aki fóliába veti, az már februárba elveti. Amikor a fóliás elkezd vájni, akkor még van 40-45 hrvinya kilója. És akkor még a középeket is elviszik



25 hrvnyáért, a molyvát [„a legkisebbet”, „a hulladékot” – B. S.] is elviszik tizenvalamennyiért. Ha kiszedte a krumplit és van szerves trágyája, akkor azt ledarálja és jön az ugorka és a paprika. A kinti földbe március vége fele ültetik, plusz 18 alatt nem lehet kiültetni, mert akkor megfázik.” (Magyar férfi, 2021.)

A burgonyaföldeken másodnövénynek leggyakrabban fűszerpaprikát, csemegetengerit (a helyiek elnevezése szerint „fűzős paprikát”, „cukor tengerit”) ültetnek.

**Cirok.** Nagydobronyban – és a szomszédos Csongor nevű településen – az 1960-as évek elejétől egyre nagyobb mértékben természetnek seprúcirkot, amit a gyengébb minőségű földekbe főnövényként április végén/május elején vetnek el (ez a helyiek szóhasználata szerint az ún. „nyári ciru”), a jobbnak számító földterületeken azonban csak másod- vagy utónövényként termesztik. (Ezt a típust június elején, általában a korai burgonya után ültetik el.) Jelenleg a faluban 3-4 gazda állít elő nagyobb volumenben (2-6 ha-os területen), s hozzávetőleg 20-25 háztartás kisebb mértékben (0,20-0,25 ha-on) seprúcirkot. A nagyobb gazdák rendszerint feldolgozás nélkül, a kisebbek feldolgozva („seprűnek megkötvé”) értékesítik a megtermelt cirkot. A visszamaradt, kitisztított magot vetőmagként, nagyobb részét – kukoricával, gabonával keverve – takarmányként használják fel (*I. kép*). („A cirokmaggal mit csinálsz? Azt mindig felhasználom. A cirokmag, ha kiszáradt a padon, az jó, amit akarok belőle az jó vetni, ha kiszáradt, akkor kipalolta, édesapám mindig kiszeelelte, ledaráljuk és etetjük vele a disznót. Több fehér érték van benne, mint a búzába vagy bármi másba.” /Magyar férfi, 2021./)



*I. kép* Padláson száradó cirokszár és cirokmag. Nagydobrony, 2021.  
Fénykép: Borbély Sándor.

A háztájin és a falu távolabbi részein, a határban megtermelt áru nagyobb részét – a belső Ukrajnából, vagy a környező nagyvárosokból érkező – felvásárlóknak, kereskedőknek,

viszonteladóknak helyben adják el,<sup>19</sup> kisebb részét a külső szekcionális termelői piacokon (Munkács, Ungvár, Beregszász) vagy a helyi („belső”) informális piacon értékesítik.<sup>20</sup>

Az egyes háztartásgazdaságokban megtalálható növénycsoportok összetétele, vetési területe, a háztartás éves jövedelmében játszott szerepe – egyetlen család esetében is – nagyon összetett mintázatot mutat, ami települési szinten a háztáji földeken (mind a fedett, mind a szabadföldi területeken) változatos felépítésű mikroflórákat, vegetációszerkezeteket, agro-ökoszisztémákat alakít ki. Az egyik főliásátrás gazda pl. az elmúlt öt évtizedben mintegy 6 alkalommal módosított saját kertgazdasága specializációján, illetve az ott előállított áruk arányain (a fóliában: fő növénykultúráként a paprika-paradicsom, a paradicsom-virág, a virág-paradicsom kombinációt végül csak paradicsomra redukálta; mindeközben pedig a kertben: krumpli-fűszerpaprika, fűszerpaprika-retek első- és másodnövények váltották egymást). Ezeket az újabbnál újabb döntéshozatali ciklusokat (decision-making cycle, BOWLER et al.,1996, 289.) világítja meg az alábbi interjúrészlet is:

„...74-től paradicsomot termelünk a fa fóliába. 10 méter széles, 36 méter volt, második ültetésnek karfiol, fehér és fekete retek volt. Amikor édesanyám elkezdett paradicsomozni, akkor az időbe megtanították, hogy lehet retkermagot vetni szedett magból és abba a részbe, a kertnek, a végébe, 80-as évekbe a fűzős paprika után rámentünk a retekre. Korábban ott a krumpli fűszerpaprikával váltódott, aztán felszámoltuk a krumpli-fűszerpaprikát, ment a mezőre a krumpli, tehát retek-fűszerpaprika lett, utána azt megint felszámoltam. Mert retek volt, így vetettük, mint a búzát, de ő sűrűn vetette. [B. S.: Miért kellett ezt ilyen gyakran változtatni?] Ezt igényelte a piac, jobb a pénzt adott, mit a krumpli. 1000 rubel mindig összejött a retekből, és 5500 rubelért adták a Zsigulit 78-ba. Utána rájöttem, hogy a virág az egyre jobb. A paradicsomnál szorítottam egy kis helyet a virágnak, utána két melegágyat raktunk virágnak tavasszal. A virág helyén előtte paprika-paradicsom volt. A paprikát visszaszorítottam, utána abbahagytam. A virág azért volt jó, mert két hónap alatt letekertem. Februárba veted, márciusba pikírozod, de azért nem decemberben adod el az utóját. Paradicsomból megkezdtem július 7-én árulni és december 10-én adtam el az utóját. A virágot megkezdtem május 2-án, és június 11-én eladtam. A kis fóliába 2011-től befejeztünk minden mást, csak virágra váltottam, amit 2016-ba hagytam abba. Most megint paradicsom van ott.” (Magyar nő, 2021.)

---

<sup>19</sup> A településen két jelentősebb, nagy gépkocsi- és teherforgalmat lebonyolító út halad át, amely a régió városközpontjait, vasúti csomópontjait, legfontosabb piachelyeit köti össze. Az egyik (nyugat-kelet irányban) a Csapot és Munkácsot összekötő T0710-es számú országút; a másik a falu központjától délkelet (Bátyú és Beregszász) felé haladó M25-ös közút, ami megkönnyíti a családi gazdaságokban megtermelt zöldség, gyümölcs értékesítését.

<sup>20</sup> Szabó Á. Tőhötöm a piaci integráció több formáját és szintjét (informális-formális, helyi vagy belső, illetve nem helyi, azaz külső, részleges-teljes piaci integráció) különbözteti meg, amelyek az egyes lokális, vidéki közösségek tagjai számára nagyon eltérő erőforrások-gazdálkodási stratégiákat tesznek lehetővé (SZABÓ, 2013).

A kertművelést végző családok efféle gazdasági döntéseit azonban – a településen készített interjúk alapján – számos tényező határozhatja meg. Ilyen lehet – a részletek figyelembe vétele nélkül – például:

- a természetett primőr zöldségek, áruk iránti piaci kereslet („nyitott szemmel kell járni, figyelni mi megy, mi mennyibe kerül”)
- a háztartás gazdasági kapacitása és kondíciói (tőke- és munkaereje, az egyes családok kulturális, társadalmi kapcsolatrendszere, hatalmi-politikai beágyazottsága)
- vagy akár egyéb külső körülmények (pl. klimatikus viszonyok változása, bizonyos növénybetegségek, fertőzések elterjedése, új növényfajták megjelenése stb.).

### **Hibrid agro-ökológiai tudásgyakorlatok: hétköznapi növénysszaporítási, növényvédelmi és -gondozási ismeretek**

A piaci árutermelést végző háztáji kertgazdaságokban az elmúlt két évtizedben – a nagyobb terméshozam elérése érdekében – bevezetett új hibrid paprika- és paradicsomfajták korábban ismeretlen kártevők, betegségek (dohány-, nyugati virág-tripsz, atka, paradicsommoly, burgonyabogár, márványpoloska és különféle vírusok<sup>21</sup>) megjelenésével jártak együtt,<sup>22</sup> amelyek kezeléséhez a tradicionális (intergenerációs) ökológiai ismeretek már nem feltétlenül biztosítanak kellő alapot. Ez a vidéki, falusi társadalmakban a földhasználat, az agrártermeléssel foglalkozó specialisták (vegyszerrel és növényvédelemmel foglalkozó szaktanácsadók, szakemberek, kereskedők stb.) egy új csoportját hozta létre. E csoport tagjainak a tevékenysége az elmúlt években jelentős szerepet játszott a modern kertészeti/gazdasági ismeretek elterjesztésében a vizsgált faluban is:

„Van egy bót nálunk, az minden hájjal meg van kenve, az mindent tud, mint egy orvos. Elviszel egy levelet, az elmondja, ez kell rá. Ha sikerül, sikerül, ha nem,

<sup>21</sup> Az egyik nagydobronyi, mezőgazdasági tanácsadóként is dolgozó gazda szerint: „Az összes olyan vírusfertőzés elér hozzánk, amelyik Európában már megjelent, és ez magából a csomagolástechnikából is adódik. Hagyományosan a paradicsomnak, uborkának, paprikának egy részét elhasznált banános ládákban értékesítjük. Ez pedig azt jelenti, hogy amit én itt berakok, a felvásárló azt a piacon kiteszi és ad nekem cserébe egy másik ládát, amibe mindenféle fertőtlenítés nélkül a következő adag zöldség belekerül. Nagyon jó import piaca a török paradicsomnak pl. Ukrajna, meg sokféle import árunak, példának okáért a legkorábbi korai káposzta Észak-Macedóniából jön és az elárasztja egész Ukrainát. Ha nézzük a kártevők utazási irányát, ami ott van, az előbb-utóbb itt is lesz.”

<sup>22</sup> A növénybetegségek közül az 1980-as évekre vonatkozóan az egyik háztartás vezetője a következőkre emlékezett: „Amikor még fiatalasszony voltam, arra emlékszem, hogy volt a paradicsomon ilyen fekete folt, fekete fekély, ami kirohassza az egészét. Meg rothadás volt, szabályosan taknyos volt, ami olyan szürkepenész-szerűen bevonta a növényt – ezt már a kolhoz időbe ezekkel a kolhoz-vegyszerekkel fogták meg. Ez a Zineb mindenre jó volt. Bogár annyira nem nagyon emlékszem rá, hogy levéltetű, tripsz vagy atka lett volna. Akkor még nem foglalkoztunk azzal. Én nem emlékszem, hogy fiatalasszony koromban a paradicsom atkás lett volna. Akkor még csak azt figyeltük, hogy lisztharmat, foltosság, tudod, az a sárga petty, az levélen ne legyen rajta, mert az is ez a lisztharmat. Na, arra igen, figyeltünk, mert ha megbetegedett a levele, elkapta a paradicsomvész, mehetett a picsába.” (Magyar nő, 2021.)

nem, érted? Nekem pl. ott van a paszuly, kezd romlani a levele. Elviszem hozzá a levelet, erre Zoli bácsi ez kell. Bepermeteztem a szőlőt, nem jó vót, alul jó, felül nem jó. Hát, mondom én soha nem permeteztem, mert nem is kellett, öcsém. A fóliába doppingolik, hogy minél hamarább, hamarabb legyen. [B. S.: A fóliában régen nem is használtak semmit?] Egyáltalán, semmit. Tudod mit használtunk? Kékkövet egy kis mésszel, más nem vót. Ez mindenre jó volt, érted? Most meg mindent kevernek. Hát meglátnád a bótba bazdmeg, annyi fájta... hát az a bótos, hát nem tudom, hogy a kurva anyjába... hát ennyit úgyse tud az ember magán tartani. Most ott is megvan, hogy milyen idő legyen, esik az eső, nem esik, vagy meleg van, akkor ne permetezz, akkor próbáld kitapasztalni, hogy eltalálsz, ha nem, akkor annyi.” (Magyar férfi, 2021.)

A településen jelenleg 4 olyan kertészeti vagy gazdasági bolt, üzlet van, ahol az egyes gazdák saját intenzív (fóliás és szabadföldi) mezőgazdasági tevékenységükhöz a legmodernebb kemikáliákat, inputanyagokat (vetőmag, műtrágya, talajfertőtlenítő, fóliapalást), valamint a különféle technikai és egyéb eszközöket be tudják szerezni, illetve ahová szükség esetén gyakorlati vagy módszertani tanácsért is fordulhatnak.<sup>23</sup> Ezen kívül két olyan nonprofit szervezet is működik a régióban (az egyik a részben holland szakemberek, részben a kárpátaljai református egyház együttműködésével 2003-ban létrehozott Terra Dei Jótékonyági Alapítvány, a másik a 2011-ben alapított Pro Agricultura Carpathica Megyei Jótékonyági Alapítvány), amelyek modern agrár-ipari, gazdálkodói ismeretekkel, szaktanácsokkal látják el a kisgazdákat – köztük a helyi, nagydobronyi egyéni/családi üzemek, vállalkozások tulajdonosait is. (A számos oktatási és egyéb programot megvalósító alapítványok közül az utóbbi elnöke és egyik alapító tagja maga is nagydobronyi lakos; a település egyik modern fóliakertes gazdaságát működtető gazda, illetve agrárvállalkozó.)

A településen – ahogyan arra már korábban is utaltam – az egy-két kisebb kapacitású, technikailag gyengén felszerelt kertgazdaságtól a legmodernebb természetberendezésekkel (fűtéssel, villannyal, öntöző- és permetezőrendszerrel) ellátott fóliásátrás gazdaságokig nagyon sokféle családi üzemtípus megtalálható. Ennek megfelelően az egyes gazdaságok adaptációs stratégiái – az üzem méretétől, termelési-értékesítési potenciáljától, humán- és anyagi erőforrásokkal való ellátottságától függően – nagyon széles skálán mozoghatnak. A mellék- vagy másodállásban gazdálkodó családok – az alacsonyabb jövedelmet biztosító kertgazdaságokban – különféle töke-akkumuláló, kiadásleszorító technika alkalmazására kényszerülnek: csökkentik például a költséges vegyszerek, műtrágyák mennyiségét, vagy a boltban vásárolható vetőmagok helyett saját maguk szedik le („mentik át”) a vetőmagot a hibrid növényfajtáknál is, míg

---

<sup>23</sup> Az egyik interjúalany szerint: „Az összes jelentős vegyszergyártó cég Ukrajnában jelen van, mert hatalmas piac. Viszont a vegyszerek drágák és viszonylag könnyen hamisíthatók. Ezáltal sokszor azt se tudjuk, hogy azt kapunk-e, amit kérünk, vagy az mennyire hatásos, mennyire káros. Mert az egyik ismerősöm itt vegyszerboltot üzemeltet és mondja, hogy három kategória van. Van eredeti, van kínai, meg van hamisított. Most ők azt csinálják, hogy a hamisítottat árulják kínai áron, a kínait eredeti áron, eredeti meg nincs.” (Magyar férfi, 2021.)

más háztartások a termelés fokozása érdekében pont ezzel ellentétes gazdálkodói alapelveket követnek. Az alábbi két interjúrészlet ezt az egymással szemben álló modalitású gazdasági stratégiát mutatja be:

1. „Hibridet is lehet szedni, már mondtam neked. Monika, Delfin, Lugas, Gravitet, egy éven szedhető, de csak egy éven, utána nem. Az első évi hibrid termés majdnem ugyanaz, kicsit kevesebb, most nem 4 kg, hanem csak 3,6. Nem kell venni 2 rubeles magot, nem kell Magyarországra menni magot venni. A hibridnél anynyi magot szedek első éven, hogy 4 évig elég legyen nekem. Már hülye nem vagyok, hogy pénzt adjak érte. De ha közbe, a második évbe pl. megtetszett nekem Mártyi paradicsomja, akkor mondom Mártyi, mérd már meg ezt, ezt ezt, milyen fajta ez? Nem tudom, az uram tudja. Na, nem baj, add már ide, olyan szép paradicsomod van, jó lesz a doktornőnek. Hazajöttem, letettem, később megszedem. Én mindenféle paradicsomra, paprikamagra így tettem szert. Átmentettük. Vetünk, kérünk vagy huncutsággal cseréltünk.” (Magyar nő, 2021.)
2. „[B.S.: A magot hogyan szerzed be?] Ezeketől a forgalmazóktól, megrendelésre vagy ha már nagyon elterjedt, akkor van nekik amúgy is. [B.S.: Akkor nem is állítod elő a magot, soha nem is szeded meg?] Nem, mert abból soha nem lenne olyan. Volt olyan, hogy részben saját magot vetettünk, rózsaszínt és pirosat is, a pirosnál előfordult, hogy lássuk, mi a különbség a szedett mag, meg a bolti mag között, de előfordult, hogy nem volt különbség, de szerintem vírusosabbak. Van, aki évek óta csak a szedett magokat használja, de csak néha cseréli. Ahhoz, hogy jó termés legyen, jó vetőmag kell, ez alapvető dolog. Amit megspórolnál a magnak az árán, azt elveszítet a termésen.” (Magyar férfi, 2021.)

Ezek az egymástól eltérő gazdálkodói gyakorlatok intézményesen hozzájárulnak a helyi társadalmon belül az egyes háztartások eltérő ökológiai ismereteinek, divergens tudásrendszerének a fenntartásához. A termelési erőforrásokkal mérsékeltellátott kertgazdaságokban ugyanis inkább a tradicionális tájhasználati cselekvések tovább élését, míg a nagyobb volumenű árutermelést végző mezőgazdasági üzemekben javarészt a posztradicionális erőforrásgazdálkodási stratégiák újratermelődését segítik elő. Egy közérthető példát hozva: azokban a kisüzemekben, ahol a gazdák a paprika- vagy paradicsommagot nem boltból vásárolják, hanem maguk állítják elő (tehát „megszedik” vagy „átmentik”), a vetőmagok fertőtlenítését szintén saját maguknak kell megoldani. Nagydobronyban ennek az a tradicionális módja, hogy a magokat ültetés előtt tejes vízben áztatják, illetve abban csíráztatják. („A tejes víz most is jó, bármilyen paprikára, mert az olyan, mint a növénynek az immunerősítő, meg a savó is, amibe kifűtik a túrót. Én abba csíráztatom a magot is, de ha már nagy a növény, azzal egyszerűen locsolóval lelocsolod. Olyan érdekes fényes lesz a levele, rajta marad egy olyan fehér lepedék és megnövekedik az ellenállóképessége a paprikának. Levélbetegségek megelőzése ellen ezt gyakran használtuk régen is, most is.” /Magyar nő, 2021./)

Ezzel szemben az előre gyártott, kemizált, azaz vegyszeresen már előkészített vetőmag esetében nincs szükség az előbbi technikára és az ahhoz kapcsolódó tradicionálisabb



tudásgyakorlatokra. A két – fentebb említett – gazdálkodói magatartás, diszpozicionális attitűd ebben az értelemben tehát eltérő tudásgenerálódási mechanizmusok kialakulását (a korábban kialakult tradíciók erodálódását vagy épp ellenkezőleg: új gazdasági szokások megerősödését) segíti elő (HUNN, 1993, 13–14.; ZENT, 2013, 215–218.).

Mindazonáltal mivel a településen az egyéni, családi agrártermelés a legutóbbi időkig (az ezredforduló utáni külföldi munkavállalás és elvándorlás felerősödéséig) alapvetően a többgenerációs nagycsaládban zajlott, ahol a vertikális-horizontális mechanizmusokon keresztül megosztott (ZENT, 2013; RUDDLE, 1993) ökológiai ismeretek, a tradíciók és innovációk keveredtek egymással, a fóliasátras kertműveléssel foglalkozó háztartások tájhasználatra sok esetben multiplikatív, többféle tudásrendszer köré szerveződik. A talajok fertőtlenítésére (giliszták, paraziták, pajorok, férgek elleni védekezéshez) használt változatos módszerek – ahogy azt az alábbi interjú egyik kiragadott részlete is bizonyítja – ezeket a hibrid gyakorlatokat jól szemléltetik:

„A hamut használtuk csiga ellen, meg az ellen a kis, kétcentis hegyes végű féreg ellen, ami benne van a földben. Elkapta a paradicsom ezt a betegséget, vagy csak elkezdett hervadni a paradicsom, és amire már a huszadik hervadt, már kiültetett virágzó paradicsom volt, elkezdett hervadni és rájöttem, mert ilyen zöld férgek voltak a tövén. Na és akkor mondta nekem egy kisdobronyi asszonyka, hogy ezzel a fahamuval szórjam be a földet, de csak fahamuval, és gereblyézzem be, és be is jött. És abba maradt, a féreg nem pusztította tovább az állományt. Most már a tengeribe is ugyanígy jártam, csak másféle pondróval az éven, de azt már vegyszerrel fogtam meg. Könnyebb volt megszerezni, olcsóbb. Ha sok volt a giliszta a magföldbe, édesapám még úgy ölte ki, hogy áramot vezetett bele, rátekerte a drótot a villa ágára, bedugta a konnektorba és azzal megszurkálta a melegágyat. Mert ha sok giliszta kerül a magföldbe, akkor kárt tud csinálni, szétjárja a földet. A kevés giliszta jó, de a sok az rossz. Ez persze veszélyes dolog, ők is tudták, úgyszólván inkább megrostáltuk a földet. Voltak ezek a régi kórházi ágyak, aminek sűrű lyukú rosta az alja. Azon átdobáltuk a földet, ott a nagy giliszták lehullottak, oszt kiszedtük. Meg a tengeri darába B58-at tettünk, meg összekevertük vaníliacukorral és odatettük a lófereg lyukához és akkor kijött a lófereg. Akkor még nem voltak granulátumok, nem lehetett Magyarországról hozni akármilyen vegyszert, amit megóhajtottunk. Amikor édesapám tudott csőrelni egy kicsit a kolhozraktárból vagy kért, hogy Sz. P. Ferenc bátyja adjon már egy csipetet. Örültünk, ha adott. Úgy beosztottuk, ha adott egy fél kiló kékkőt, úgy örültünk, hát három évre is spóroltunk vele. A szőlőre inkább nem is tettük, inkább beosztottuk, hogy három évre is legyen: a Zinebet is úgy kértük, a B58-ast is, meg a kékkövet – ez volt a három alap.” (Magyar nő, 2021.)

### Lokális környezetvédelmi problémák

Az elmúlt öt évtizedben a vizsgált lokális tájat (Nagydobrony bel- és külterületeit) nagyon eltérő típusú és mértékű antropogén hatások érték, amelyek egyszersmind indiká-



torai és – az előbbivel párhuzamosan – a folyamatokat gerjesztő hajtóerői (drivereik) is voltak a helyi táji környezet szerkezeti, morfológiai átalakulásának.

A század első felében a falu belső, központi magját alkotó háztelkeket és a mögöttük húzódó kerteket még a kisüzemi önellátó élelmiszertermelést és az állattenyésztést szolgáló: gyümölcsfák, gyümölcsbokrok, zöldségek, vetemények, valamint egyéb talajtakaró növények (gyom, fűfélék, takarmánynövények) határozták meg. Az 1960-as évektől egyrészt a szovjet településfejlesztés-politika (faluszisztematizálás, településrendezés, urbanizáció),<sup>24</sup> másrészt az egyéni magángazdálkodás felszámolása, a földek államosítása hatására a település beépítettségének mértéke nőtt, a háztáji kertek mérete és a paraszti (eredetű) gazdasági tevékenységek szerepe ugyanakkor csökkent. A bel- és külterületek gazdasági funkcióváltásának hatására így nem csupán a lokális táj (a kertek, külterületek), vagyis a fizikai terek szerkezeti felépítése (Certeau kifejezését használva a mindennapi élet „lokális-szövege”) alakult át,<sup>25</sup> de a falukép is jelentősen megváltozott.

Az intenzív kertgazdálkodás meghonosodása és rendszerváltás utáni popularizálódása („felfutása”) a faluban – a termelőberendezéseken lévő nagy mennyiségű mezőgazdasági fólia, csepegtető cső, talajtakaró fólia, az erőteljes vegyszer- és műtrágyahasználat –, valamint 2010 után a nagyparcellás (ipari) szántóföldi gazdálkodás ismételt térhódítása (a kelet-közép-európai vidéki települések többségéhez hasonlóan) hozzájárult a rurális táj imázsának, korábbi karakterének (KOVÁCH, 2007), más szóval: a lokális esztétikájának a fokozatos átalakulásához is.

E változások – egyebek mellett – ugyanakkor újszerű környezetvédelmi problémák megjelenését is felszínre hozták. Az intenzív kertművelést végző családi gazdaságokban például a háztájikban, kertekben használt mezőgazdasági fóliákat viszonylag rendszeresen – a kilencvenes években a rosszabb minőségű (ún. „vasalós”) fóliákat minden évben, a mai vastagabb, magasabb szakítószilárdságú anyagokat négy-öt évente – le kell cserélnie az egyes gazdaságoknak. Ez évente több tonna műanyag hulladék keletkezésével járt együtt a faluban, amelynek a begyűjtésére, feldolgozására vagy ártalmatlannítására (az elmúlt öt évtizedben nem volt és jelenleg szintén) nincs – állami vagy civil, alulról jövő – kezdeményezés, vagy hatékony megoldás. A kertgazdaságok tulajdonosai a fóliahulladékok egy részét – költségtakarékossági okokból – rövidtávon ugyan megpróbálják újrahasznosítani (a vázborításról levett nagyobb fóliadarabokat például a gazdálkodó családok rendszerint a korai, szabadföldi zöldségek letakarásához használják fel), a mezőgazdasági műanyagok, maradékok azonban rendszerint végül kikerülnek a primer fogyasztók, azaz az érintett háztartások köréből. (Az újrahasznosított, de már

<sup>24</sup> A szocialista urbanizációs politikai ideológiai háttérnek, cselekvési terveinek erdélyi párhuzamai kapcsán lásd: R. SÜLE, 1990; DEMETER, 2014; BIRÓ, 1996.

<sup>25</sup> A „local-text” kifejezés Michel de Certeau „urban-text” fogalmának parafrázisa. De Certeau *The practice of everyday life* c. munkájában a városi tereket olyan rétegzett és ellentmondásos jelentésekkel rendelkező „szövegek”-ként értelmezte, amelyeket különböző aktorok (várostervezők, építésszek, egyszerű állampolgárok) egyedi performatív gyakorlatok – új épületek, terek, architektúrák létrehozásával, vagy az azok közötti fizikai mozgással, a sétálással, vagy akár a róla szóló beszéddel stb. – hoznak létre, illetve „írnak bele” a nyilvános terekbe. (DE CERTEAU, 2011)

elhasználódott műanyag hulladékokat a gazdák a háztartási hulladék közé, esetenként illegális szemétkerakókba helyezik vagy elégetik.)

A településen államilag vagy magáncég által szervezett szelektív és/vagy kommunális hulladékgyűjtés nincs. A háztartási hulladékot az önkormányzat saját költségén (hetente két alkalommal) teherautóval, illetve szekérrel szállítja el a nagydobronyi téglagyár egykori bányaterületére, ahová azt több évig rendezetlenül gyűjtötték. 2021-ben a helyi önkormányzat – komoly anyagi áldozatok árán – az ide hordott háztartási hulladékot összegyűjtötte, rendezte, tömörítette és földdel takarta be. A lerakó aljzata azonban – mint a legtöbb kárpátaljai faluban – itt sem szigetelt, így a szennyezőanyagok (a magas talajvízszintű, időként enyhén vízborításos, belvizes területen) könnyen leszivároghatnak és bemosódhatnak a talajba.

A több évtizedes intenzív monokultúrás termelés, a műanyag hulladékok felhalmozása, a talajok túlhasznosítása stb. következtében a háztáji kertek, földek, valamint a felszíni vagy felszín alatti vizek környezeti terheltsége – minden bizonnyal – jelentősnek mondható. Képzett, vezetékes ivóvíz- és csatornahálózat a településen nincs. Az egyes háztartások ivóvízszükségletüket – saját telkeken fűrt, levert vagy épített kutak segítségével – rétegvizekből fedezik. Az általam felkeresett családok többsége – az ivóvíz vélt vagy valós nitrát-, nitrogén- és nehézfém tartalma miatt – ezért többnyire palackozott vagy (otthoni berendezéssel) tisztított, szűrt ivóvizet fogyaszt. (Mindez a PET-palackok, flakonok és egyéb műanyagok révén szintén nem csökkenti, hanem inkább csak tovább növeli az adott háztartások éves hulladékanyag-kibocsátásának amúgy is jelentős mértékét.)

### **Tájváltás, a vizek, patakok állapotával kapcsolatos lokális percepciók**

A helyi közösség, valamint a kertgazdálkodással foglalkozó családok a lokális környezeti változásokat gyakran a falu bel- és külterületének fizikai karakterét meghatározó vizek (folyók, patakok, mesterséges tavak) és vízpartok átalakulásán keresztül percipiálja, illetve ragadja meg. Ezeket a tájváltási dinamikákat, illetve az elgondolt, megélt, érzékelt térrel (SOJA, 1996) kapcsolatos képzeteket, illetve azok néhány aspektusát a következőkben ennek a jellegadó térelemnek (a „vizek”, „patak”-hoz való társadalmi viszony elemzése) segítségével próbálom meg bemutatni.

A település külterületeinek arculatát – hidrológiai szempontból – a Latorca és a Szernye folyó, illetve annak ártere, valamint több magas vízállású, mocsaras terület („Masonca”, „Buggyos”) és a 20. században kialakított árvízvédelmi csatorna (a „Nagykanális”) határozza meg. A falu belső részein szintén számos olyan kisebb patak (Hatrác, Kerepes, Éger), mesterséges tó („Kis-Tábla”, „Nagy-Tábla”, „Vályogvető”, „Víz tároló”, „Téglagyári tó”), csatorna- és váparendszer (Daranyó-, Bekiny-kanális) található, illetve húzódott korábban, amely a település karakteres tájképi, tájszerkezeti eleméhez tartozik/tartozott.

A falut – északkelet irányból délnyugat felé – a „Hatrác”-nak (vagy az idősebbek által: „Tó”-nak) nevezett patak szeli ketté. Ennek déli szakaszával egyvonalban – szintén a lakott terület közvetlen közelében – húzódik a vele összeköttetésben lévő Kis-Éger

patak. Mindkettő – az 1930-as években megépült „Nagykanális” csatornán keresztül – eredetileg a Latorcától kapta a vízellátását. Ennek köszönhetően – a visszaemlékezések szerint – hozzávetőleg a 2000-es évek elejéig ezek a belterületi vizek viszonylag stabil ökoszisztémával, illetve jelentősebb halállománnyal („*tat*” [compó, Tinca tinca], „*csík*” [réti csík, Ictalurus nebulosus], „*sirc*” [kárász, Carassius carassius], „*naphal*” [Lepomis gibbosus], „*singir*” [sügér, Perca fluviatilis], „*karikásszemű keszeg*” [karikakeszeg, Blicca bjoerkna], „*jambó*” [törpeharcsa, Ameiurus nebulosus]), „*potyka*” [vadponty, Cyprinus carpio carpio morpha hungaricus] rendelkeztek. Az egyik fiatalabb – 1979-ben született – nagydobronyi fóliasátras gazda szerint:

„A Hatrác gyerekkoromban aranytiszta volt, néhol volt esetleg egy kis nádas. Olyan nagy volt, mint most, csak mély vót, két méter a közepe és tiszta vizű igen. Ide jártunk, ezekhez a patakokhoz a temető mellett, ami feljött egészen a Buggyosig. Végig volt horgászva, végig. Vót, hogy kora tavasszal tesziztek<sup>26</sup> benne idősebbek, meg fiatalabbak. is. [B.S.: Milyen halak voltak benne?] Keszeg, singir, sirc, kárász, törpeharcsa, csuka, minden. [B.S.: Törpeharcsa is volt?] Persze, az már akkor is volt a Kásafődön, a Kanálison, a patakokba mindenhol. Itt a patakba mindig is volt. [B.S.: Valamilyen nemes hal, harcsa vagy süllő?] Nem. Ezek a Latorcából nem nagyon jöttek fel... [B.S.: Melyik része számított itt a legjobb horgászhelyeknek?] Itt a közelbe a Kiskanális, a Nagyéger, a Tábla.” (Magyar férfi, 2021.)

A Hatrác patak – a vízszint és a vízutánpótlás csökkenésével – az elmúlt másfél évtizedben teljesen eliszaposodott, a makrovegetáció előre nyomulásával medre mozaikos szerkezetűvé vált, nagyobb része morotvatóvá alakult át.<sup>27</sup> A Kis-Éger szintén javarészt posványos, náddal, bozóttal borított, állóvízzé zsugorodott össze. (2. kép) A helyi lakosok többsége – az udvaron elhelyezett ülepítő aknákból – a háztartási szennyvizet közvetlenül ezekbe az állóvizekbe, patakmedrekbe, továbbá a házak előtti vízvezető árkokba, nyitott csatornába vezeti.<sup>28</sup> A kertekkel vagy a falu távolabbi részén mezőgazdasági szántóterületekkel körülvett tavak (Tábla, Vályogvető, Nagy-Éger) szennyezettségi állapota – az oda hordott szemét, az intenzív műtrágya- és vegyszerhasználat miatt – szintén növekszik. Ezek együttes hatására – ahogyan azt az alábbi két interjúrészlet is mutatja – a falu belterületi vagy a lakott területhez közeli vizeinek

<sup>26</sup> A teszi-veszi hálózás (lokális szóhasználat szerint: „teszizés”) a kisszerszámos emelőhalászat olyan – a folyó- és állóvizeken egyaránt elterjedt és Európa-szerte közismert – formája, amely során ún. „ághegyhalót” alkalmaznak. (Az ághelyháló két, egymásra merőlegesen, azaz keresztbe rögzített ág vagy abroncs, amelynek a négy végére egy négyszögletes hálót feszítenek ki és az így kialakított eszközt egy hosszabb emelő rúdra alkalmazzák.) (ORTUTAY, 1977, 36–37.)

<sup>27</sup> A patak rehabilitálásához a Nagydobronyi Önkormányzat 2020-ban fogott hozzá: a képviselőtestület és a KMKSZ közbenjárására a beszakadt zsilipet felújították és a közeljövőben – tudomásom szerint – a Hatrác medrének kotrását, tisztítását is tervezik.

<sup>28</sup> Ennek megakadályozására az önkormányzat 2021-ben hozott egy határozatot, amely kötelezi a helyi lakosokat arra, hogy saját telkeiken szennyvízülepítő aknákat létesítsenek.

állapota, élővilága (leginkább a halállomány csökkenése, fajkészletének, összetételének átalakulása révén) erőteljes, radikális változásnak indult az utóbbi két évtizedben:

1. „[B.S.: Mi változott itt az elmúlt években?] Az, hogy minden leállt, kihalászták, lehalászták, beiszaposodott és kész. A Hatrácbul a hal eltűnt. A tat például kipusztult, az a nagy hal, amék régen vót és ugyanúgy megnőtt, mint a ponty. Olyan sűrű vót a pikkelye, hogy késsel nem lehetett pucolni. Körtefához vagy a szilvafához dörzsölték, vagy kírges fához, amék erős, amivel letudták húzni a pikkelyt rúlla. Sárga vót, sárga színe vót az egész hálnak. Ezt már 10 éve nem fogott itt senki. Ez csak egyik évről a másikra eltűnt. Még a következő évben a Holt-Latorcánál fogtak vagy kettőt, azt hiszem. [B.S: De miért tűnt el szerinted?] Azért, mert kényes, a víz minőségére. Ez is, ahogy elkezdődött a permet, meg satöbbi, műtrágyázás, ez is csak eltűnt.” (Magyar férfi, 2021.)



2. kép A „Tábla” nevű (a képen 1-es számmal jelölt) tó, valamint a „Kis-Éger” (a képen 2-sel jelölt) patak állapotának változása műholdas felvételek alapján. (A bal oldali kép: 2003.07.06-án, a jobb oldali 2020.08.06.-án készült, forrás: Google Earth Pro.)



2. „Törpeharcsából sincs már annyi. Tudod, a sok permet, és akkor keverik be a tavaknál. Sok gazda ott keveri be helyben a tónál. És a vederrel merít abból és a mérég mindig megy bele, ami az alján bent maradt. Itt van egy kis vályogvető. Azt tudom, hogy benőtte minden, kiment belőle minden hal, semmi értelme nem volt benne horgászni már, egy éven, ott van körbe a gazdáknak a földje, azok kiásatták körbe. Lett is olyan 4-5 méter mélységű, és akkor hordtunk bele sírceket vederszámra. Pár éven belül ekkora (kb. 20 cm) sírceket lehetett benne fogni egy úszóssal. Egy bottal leültél, egy szál cigit elszívtál és fogtál 10-12 darabot. Na, ott is ugyanez lett a helyzet. A permet, a tükörháló... ma egyet nem lehet ott fogni.” (Magyar férfi, 2021.)

A külterületeken található folyók, mesterséges csatornák (Latorca, Nagykanális), valamint a mezőgazdasági földterületeket övező kubikok, öntözőgödrök partközeli zónáiban – a vízművek, gátak körüli területek kaszálásának, legeltetésének felhagyásával – az utóbbi évtizedekben különféle inváziós fás- és lágyszárúak (zöldjuhar, kaukázusi medvetalp, japánkeserűfű, csicsóka) jelentek meg és váltak jellemzővé. (3–4. kép) E területek funkcióváltása – valamint az odavezető utak, az egyes folyó- és partszakaszok fizikai megközelíthetőségének, állapotának stb. romlása – következtében a falu távolabbi, külső határrészei veszítettek korábbi jelentőségükből, illetve periférikusabb tájlemekké alakultak át. A helyi horgászok, halászok körében így egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a kisebb erőfeszítéssel elérhető, jó infrastruktúrával rendelkező, faluhoz közeli, telepített halállománnyal rendelkező mesterséges horgásztavak.



3. kép A „Buggyos” nevű, korábban gondozott, halászott, ma mocsaras, hínáros terület, 2021. Fénykép: Borbély Sándor.

Nagydobronyban a rendszerváltás után – az egykori kolhoz által korábban mezőgazdasági vagy ipari céllal használt – mesterséges tavak közül kettő került magánkézbe, ahová hétvégenként nem csupán a faluból, de a környező városokból (Munkács, Ungvár) is nagyon jelentős számú horgász érkezik.

Az egyik ezek közül a „Téglagyári tó”, amely kizárólag sporthorgászati célokat szolgál (a kifogott zsákmány nem vihető haza, a pontymatracra fektetett halakat nagyobb szájfertőtlenítés után minden horgásznak vissza kell engednie). A másik a „Víztarozó” (hivatalos nevén: „Horgásztanya”), ahol – az előző helyszíntől eltérően – a napi jegy árában meghatározott darabszámú és összsúlyú elvihető hal van. Mindkét helyszín kifejezetten gondozott, rekreációs célra is alkalmas. Így a két helyszínen – a nagydobronyi horgásztársaság és mások – viszonylag rendszeresen szerveznek sporthorgászversenyeket és egyéb programokat. A következő interjúrészlet azt mutatja be, hogy az elmúlt évtizedekben – részben az adott tájak gazdasági szerepkörének csökkenése nyomán – miként alakult át a helyi társadalom bizonyos csoportjainak a táji, a természetes vízi környezettel való összekapcsoltsága (connectedness of the landscape, BEERY – WOLF-WATZ, 2014), illetve hogyan kerültek be a helyiek tájhasználati gyakorlataiba újszerű (modern fogyasztói, kényelmi) elemek:

„[B.S.: Miért nem a Latorcára, hanem ide, a tóra jársz horgászni? Ez azért sokkal ingerszegényebb, nem?] A Latorcára gyakran kell kijárni, ott is etetned kell, helyet csinálni, a víz elviszi, kihozza, jön a fa, megyen... Ha folyamatosan nem mégy, akkor az olyan, mint egy ház, amit nem laknak. Ott is víz jön, megy, hiába megcsinátál egy helyet magadnak, két hét múlva áradás jött, fentről a helyekből, kész, nincs helyed. Vagy már egy nagy fát hozott oda, akkor mit csinálsz vele?” (Magyar nő, 2021.)



4. kép „Nagykanális” a nagydobronyi határban, 2014. Fénykép: Demeter László.



A kisparcellás szántóföldi gazdálkodást felváltó nagytablás, ipari földhasználat – a szárazföldi ökoszisztémák mellett – közvetlen hatást gyakorolt a településen található vizek állapotára és élővilágára is. A településen 2013 után megjelent egy külföldi agrárbefektető (a helyiek szóhasználata szerint „a német”), aki a tágabb régióban, a környező falvakban – a helyi lakosok szerint – összesen körülbelül 13000 ha-on, a vizsgált településen pedig 600-800 hektáron végez (ipari) mezőgazdasági termelést. Nagydobronyban több éve megszűnt a falusi csorda, a mintegy 6000 fős településen jelenleg mindössze 12-18 tehéntartó gazda található. A felhagyott legelő- és kaszálóterületeken különféle inváziós növények jelentek meg, a táj vegetációjának korábbi mintázata megváltozott, az adott területek becserjésedése elindult. Ezeket a vágásokkal, kanálisokkal, csatornákkal övezett területeket a külföldi agrárbefektető ismét művelés alá vonta. A legmodernebb gépekkel és erőteljes vegyszerekkel végzett ipari szántóföldi gazdálkodás az adott területen található apróvadállomány pusztulásával, fajkészletének (összetételének) változásával járt együtt, amit a helyiek – köztük a fóliasátras kertgazdálkodást folytató gazdák is – nagyon pontosan érzékelnek:

„Varjú, mióta a német idekerült, itt nincsen varjú, se szarka, se fekete varjú. Varjúból régen annyi vót, a diófa feketedett, amikor meglepték. A tengerit elvetették, madárijesztőt kellett felállítani a mezőre, vagy ilyen szalagot, hogy a szél, amikor fújta lebegjen és riasszon. A fekete varjú most olyan ritka, mint a fehér holló. Komolyan. Nem látni egyet se. [B.S.: Vadnyúl?] Akárhányszor mentem le a mezőre vagy a Csergedombra vagy bárhova, tele vót. Most ne félj nincs. Mentem kifele szénát kaszalni a kecskének a gyümölcsös fele, vadnyúllal tele vót, most már mindegy mikor megyek, nincsen.” (Magyar férfi, 2021.)

## Befejezés

A tanulmány egy olyan kárpátaljai magyar település (Nagydobrony) antropológiai vizsgálatával foglalkozik, ahol több évtizedes – mintegy három generáció óta kialakult – hagyománya van a fóliasátras kertgazdálkodásnak, illetve a primőr zöldségkultúrák (uborka, paprika, paradicsom, krumpli) kis és közepes üzemméretű termesztésének.

A település változatos szerkezetű, mozaikos tájjal (erdő, vizek, lápos, mocsaras területek) rendelkezik, ahol a lakosság – a rosszabb minőségű és kevés rendelkezésre álló mezőgazdasági terület, továbbá a táj túlnépesedése következtében – arra kényszerült, hogy már a rendszerváltást megelőző évtizedekben is a nagyobb hasznot hozó, kisebb területet igénylő intenzív kertgazdálkodásra (a fóliasátras primőr zöldség- és/vagy gyümölcsstermesztésre) specializálódjon.

Tanulmányomban a vizsgált település agrárérintett népességének a fóliasátras kertműveléssel is foglalkozó csoportjainak lokális tájhasználati praxisait, gazdasági stratégiáit, valamint a helyi biofizikai környezet változásával kapcsolatos percepcióit mutattam be. Amellett érveltem, hogy a háztáji kertek intenzív, fóliasátras művelése, amely látszólag homogén környezeti viszonyok és univerzális termelői praxisok kiala-

kulásával jár együtt, valójában nagyon is egyedi – az egyes családi üzemek erőforrásainak (méretének, termelési-értékesítési kapacitásának, humán- és anyagi tőkájének) függvényében változó – mikroflórákat és tájhasználati dinamikákat alakítanak ki. Az egyes gazdák háztájiában, kertjében megtalálható növénycsoportok összetétele, vetési területe, a háztartás éves jövedelmében játszott szerepe – egyetlen család esetében is – nagyon összetett mintázatot mutat, ami települési szinten a háztáji földeken (mind a fedett, mind a szabadföldi területeken) változatos felépítésű vegetáció-szerkezeteket, agro-ökoszisztémákat és a környezeti adottságokra reflektáló, adaptív tulajdonságokkal rendelkező üzemeket hoz létre.

A tanulmányban rámutattam, hogy az egyes családi gazdaságok a mezőgazdasági területek (kertek, háztájk vagy a határban lévő kisebb földdarabok) műveléséhez néhány évtized alatt nagyon komplex agrár-ipari (termeléstechológiai, növényvédelmi és -gondozási) ismereteket alakítottak ki, amelyekben a hagyományos, poszttradicionális, kvázi-tradicionális és a racionális (tudományos) agrárismeretek és szokásgyakorlatok keverednek, illetve hibrid formában jelennek meg.

Összefoglalóan: a vizsgált település kertgazdaságai integrált (összetett földhasználati gyakorlatokból álló) rendszert alkotnak, amelyek egyszerre driverei és indikátorai a lokális táji környezet változásának, ugyanakkor a mikroszintű agro-biodiverzitás,<sup>29</sup> valamint a mezőgazdasági ökoszisztémák fenntartása szempontjából igencsak fontosak. Ezeknek az intenzív ipari hatások alatt álló – a hagyományos tájökológiai kutatásokban és környezetvédelmi diskurzusokban kisebb érdeklődésre számot tartó – (degradált) tájakkal, valamint az ott található családi gazdaságok lokális agrár-ipari erőforrásgazdálkodási gyakorlatainak a vizsgálata elősegítheti például az adott térségek ökológiai problémáinak a tudatosabb kezelését is. Továbbá – megközelítem szerint – hasznos elemzési szempontokkal egészítheti ki a „tradicionális ökológiai tudás” fogalmával operáló hazai etnoökológiai kutatásokat.

## Irodalom

- ASWANI, Shankar – LEMAHIEU, Anne – SAUER, Warwick H. H  
2018 Global trends of local ecological knowledge and future implications. *PLOS ONE*, 13, 4, 1–19. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0195440> (letöltés ideje: 2021. november 5.)
- ABRAHAMS, Ray (szerk.)  
1996 *After Socialism: Land Reform and Rural Social Change in Eastern Europe*. Oxford, Berghahn Books.

---

<sup>29</sup> Negri és szerzőtársai szerint az agro-biodiverzitás a természetes biodiverzitás egy részhalmaza, amely magába foglalja az élelmezésre és mezőgazdaságra felhasznált növényi genetikai erőforrásokat (kultúrnövényeket, talajfajtákat, ökotípusokat, gyomfajokat és azok vadon élő rokonait) (NEGRI et al., 2009, 5–6.).

- BABAI Dániel – MOLNÁR Ábel – MOLNÁR Zsolt  
2014 „*Ahogy gondozza, úgy veszi hasznát*”. *Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben*. Budapest – Vácrátót, MTA BTK Néprajztudományi Intézet – MTA Ökológiai Kutatóközpont Botanikai és Ökológiai Intézet.
- BABAI Dániel – MOLNÁR Zsolt  
2014 Small-scale traditional management of highly species-rich grasslands in the Carpathians. *Agriculture, Ecosystem and Environment*, 182, 1, 123–130. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2013.08.018> (letöltés ideje: 2021. november 5.)  
2016 Species-rich Mountain Grasslands Through the Eyes of the Farmer: Flora, Species Composition, and Extensive Grassland Management. *Martor*, 21, 147–169.
- BALÁZS Sándor  
2000 *A zöldségajtatás kézikönyve*. Budapest, Mezőgazda Kiadó.
- BARANYI Béla (szerk.)  
2009 *Kárpátalja*. Pécs – Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- BAUERKÄMPER, Arnd  
2004 The Industrialization of Agriculture and its Consequences for the Natural Environment: An Inter-German Comparative Perspective. *Historical Social Research*, 29, 3, 124–149.
- BEERY, Thomas H. – WOLF-WATZ, Daniel  
2014 Nature to place: Rethinking the environmental connectedness perspective. *Journal of Environmental Psychology*, 40, 198–205.
- BELOJEDOV, Sztjepan  
1967 A most születő munkásosztály. In: Sz. N.: *Nagydobrony emberközelből*. 23–25. Kárpáti Kiadó, Uzsgorod.
- BERKES, Fikret – COLDING, Johan – FOLKE, Carl  
2000 Rediscovery of traditional ecological knowledge as adaptive management. *Ecological Applications*, 10, 5, 1251–1262.
- BERKES, Fikret – DAVIDSON-HUNT, Iain  
2006 Biodiversity, traditional management systems, and cultural landscapes: Examples from the boreal forest of Canada. *International Social Science Journal*, 58, 187, 35–47.
- BERKES, Fikret – FOLKE, Carl  
1994 Investing in Cultural Capital for Sustainable Use of Natural Capital. In: JANSSON, Ann Marie – HAMMER, Monica – FOLKE, Carl – COSTANZA, Robert (szerk.): *Investing in Natural Capital: The Ecological Economics Approach to Sustainability*. 233–249. Washington, DC, Island Press.
- BERKES, Fikret – FOLKE, Carl – GADGIL, Madhav  
1993 *Traditional Ecological Knowledge, Biodiversity, Resilience and Sustainability Report*. Stockholm, Beijer International Institute of Ecological Economics. /Beijer Discussion Papers 31./
- BIRÓ A. Zoltán  
1996 Szocialista urbanizáció a hatvanas-hetvenes években. Az átmeneti életformákban működő stabilizációs stratégiák vizsgálata a Csíki-medencében.

- In: DIÓSZEGI László (szerk.): *Magyarságkutatás 1995–96*. 191–216. Budapest, K.N.
- BOWLER, Ian – CLARK, Gordon – CROCKETT, Alasdair – ILBERY, Brian – SHAW, Alastair  
1996 The development of alternative farm enterprises: A study of family labour farms in the northern Pennines of England. *Journal of Rural Studies*, 12, 3, 285–295.
- BÖRÖCZ József  
1995 Színlelt nagy átalakulás? Informális kiút az államszocializmusból. *Politikatudományi Szemle*, 4, 3, 19–41.
- BRIGGS, John  
2013 Indigenous knowledge: A false dawn for development theory and practice? *Progress in Development Studies*, 13, 3, 231–243.
- CHELCEA, Liviu  
2000 A hiány kultúrája az államszocializmus idején. Áruk, fogyasztók és stratégiák egy román faluban a nyolcvanas években. *Replika*, 39, 135–156.
- CSOMÁR Zoltán  
1940 A nagydobronyi nép megélhetési viszonyai, lakása, ruházkodása és népi szokásai. In: CSIKVÁRI Antal (szerk.): *Ungvár és Ung vármegye: Ungvár és Ung vármegye közsései*. 110–112. Budapest, Vármegyei Szociográfiai Kiadóhivatala. /Vármegyei Szociográfiai IX–X./
- DE CERTEAU, Michel  
2011 *The practice of everyday life*. Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press.
- DEMETER Csanád  
2014 *Rurbanizáció. Területfejlesztési és modernizációs politika Székelyföld elmaradott régióiban – 1968–1989*. Csíkszereda, Státus Kiadó.
- FLEISCHMAN, Thomas  
2020 *Communist Pigs: An Animal History of East Germany's Rise and Fall*. Seattle, WA, University of Washington Press.
- GADGIL, Madhav  
1991 Traditional Resource Management Systems. *Resource Management and Optimization*, 8, 3–4, 127–41.
- GADGIL, Madhav – BERKES, Fikret – FOLKE, Carl  
1993 Indigenous knowledge for biodiversity conservation. *Ambio*, 22, 2, 151–156.
- GÓMEZ-BAGGETHUN, Erik – REYES-GARCÍA, Victoria – OLSSON, Per – MONTES, Carlos  
2012 Traditional ecological knowledge and community resilience to environmental extremes. A case study in Doñana, SW Spain. *Global Environmental Change*, 22, 3, 640–650.
- GÖNCZY Sándor – ORBÁN Károly – MOLNÁR József  
2005 *Vízadó szintek földtani környezete és veszélyeztetettségi állapotfelmérése Beregszász környékén. A fenntartható vízgazdálkodás eszköztárának bővítése Mátészalka – Beregszász térségében*. Debrecen, Licium Art Kft.

- GRANBERG, Leo – KOVÁCH, Imre – TOVEY, Hilary (szerk.)  
2001 *Europe's Green Ring*. Aldershot, Ashgate Publishing.
- HALE-DORRELL, Aaron  
2015 The Soviet Union, the United States, and Industrial Agriculture. *Journal of World History*, 26, 2, 295–324.
- HUNN, Eugene S.  
1993 What is traditional ecological knowledge? In: WILLIAMS, Nancy M. – BAINES, Graham (szerk.): *Traditional Ecological Knowledge. Wisdom for Sustainable Development*. 13–15. Canberra, Centre for Resource and Environmental Studies, Australian National University.
- JOHANNES, Robert Earle (szerk.)  
1989 *Traditional Ecological Knowledge: A Collection of Essays*. Cambridge, IUCN, The World Conservation Union.
- KEPECS József (szerk.)  
1996 *Kárpátalja településeinek nemzetiségi anyanyelvi adatai 1880–1941*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- KINCSES Áron – KARÁCSONYI Dávid  
2010 Ukrán állampolgárok Magyarországon: nemzeti összetartozás és gazdasági kényszer. *Területi Statisztika*, 13, 3, 334–349.
- KINDA István  
2011 *Hagyományok béklyójában. Tanulmányok a falusi életmódok és kényszerstratégiák témaköréből*. Sepsiszentgyörgy – Kolozsvár, Székely Nemzeti Múzeum – Kriza János Néprajzi Társaság.
- KORNAI János  
1993 *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest, HVG Kiadói Rt.
- KORSZUN, Olekszij M.  
2014 *Kolektivizacija v Zakarpattyi: politichnyi ta administrativnyi zahodi primusovogo vplivu na seljan. 1944–1955*. Uzhgorod, Zbirnyik arhivnyih dokumentyiv i materialiv.
- KOTICS József  
2011 Újjáéledő paraszti mentalitás? A reprivatizáció hatása a gazdálkodói stratégiákra és habitusokra. In: VARGYAS Gábor (szerk.): *Párbeszéd a hagyománnyal. A néprajzi kutatás múltja és jelene*. 167–181. Pécs, L'Harmattan Kiadó – PTE BTK Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék. /*Studia Ethnologica Hungarica* 13./
- KOVÁCH Imre  
2007 *Vidékek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*. Budapest, L'Harmattan Kiadó – MTA Politikai Tudományok Intézete.  
2012 *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Budapest, Argumentum.
- KRAVCHUK, Robert  
2002 *Ukraine Economic Reforms: the First Ten Years*. New York, Basinstoke.

- LANZANO, Cristiano  
2013 What kind of knowledge is ‘indigenous knowledge’? Critical insights from a case study in Burkina Faso. *Transcience*, 4, 2, 3–18.
- MATSUI, Kenichi  
2015 Introduction to the Future of Traditional Knowledge Research. *The International Indigenous Policy Journal*, 6, 2, 3–25. <https://doi.org/10.18584/iipj.2015.6.2.2> (letöltés ideje: 2021. november 5.)
- MOLNÁR József – MOLNÁR D. István  
2005 *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség.
- MOLNÁR Zsolt  
2012 *A Hortobágy pásztorszemmel. A puszta növényvilága*. Debrecen, Hortobágy Természetvédelmi Közalapítvány.
- MORAN, Emilio F. (szerk.)  
1990 *The Ecosystem Approach in Anthropology: From Concept to Practice*. Ann Arbor, University of Michigan Press.  
1993 *Through Amazonian Eyes: The Human Ecology of Amazonian Populations*. Iowa City, University of Iowa Press.
- MÓRICZ Kálmán  
1993 *Nagydobrony*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány.
- NAGY Zsolt  
2020 Parasztkertektől a nagyüzemi (virág)termesztésig – gazdasági modellek, stratégiák és gyakorlatok a 21. században a Maros megyei Udvarfalván. In: JAKAB Albert Zsolt – VAJDA András (szerk.): *Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században*. 119–131. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.
- NEGRI, Valeria – MAXTED, Nigeand – VETELÄINEN, Merja  
2009 European Landrace Conservation: an Introduction. In: VETELÄINEN, Merja – NEGRI, Valeria – MAXTED, Nigeand (szerk.): *European landraces: on-farm conservation, management and use*. 1–22. Rome, Bioersivity International.
- NÖLKE, Andreas – VLIAGENTHART, Arjan  
2009 Enlarging the Varieties of Capitalism. The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe. *World Politics*, 61, 4, 670–702.
- OFICISZKIJ, Román  
2010 Mezőgazdaság. In: FEDINEC Csilla – VEHEs Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. 247–286. Budapest, Argumentum Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- OLSSON, Per – FOLKE, Carl  
2001 Local ecological knowledge and institutional dynamics for ecosystem management: a study of Lake Racken watershed, Sweden. *Ecosystems*, 4, 2, 85–104.
- POSEY, Darrell Addison – BALÉE, William (szerk.)  
1989 *Resource Management in Amazonia: Indigenous and Folk Strategies*. New York, Botanical Garden. /Advances in Economic Botany 7. (special issue)/



- R. SÜLE Andrea  
1990 Terület- és településrendezési tervek Romániában. *Regio*, 1, 1, 31–33.
- REID, Walter – BERKES, Fikret – WILBANKS, Thomas – CAPISTRIANO, Doris (szerk.)  
2006 *Bridging scales and local knowledge in assessments*. Washington D.C., Island Press.
- RUDDLE, Kenneth  
1993 The transmission of traditional ecological knowledge. In: INGLIS, Julian T. (szerk.): *Traditional ecological knowledge: concepts and cases*. 17–33. Ottawa, International Program on Traditional Ecological Knowledge and International Development Research Centre.
- RUDDLE, Kenneth – DAVIS, Anthony  
2013 Local Ecological Knowledge (LEK) in Interdisciplinary Research and Application: a Critical Review. *Asian Fisheries Science*, 26, 4, 79–100.
- SILLITOE, Paul  
1998 Knowing the land: Soil and land resource evaluation and indigenous knowledge. *Soil Use and Management*, 14, 4, 188–93.  
2004 Interdisciplinary experiences. Working with indigenous knowledge in development. *Interdisciplinary Science Reviews*, 29, 1, 6–23.  
2010 Trust in development: Some implications of knowing in indigenous knowledge. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 16, 1, 12–30.
- SILLITOE, Paul – MARZANO, Mariella  
2009 Future of indigenous knowledge research in development. *Futures*, 41, 1, 13–23.
- SOJA, Edward  
1996 *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*. Oxford, Blackwell.
- SWAIN, Nigel  
2012 Poszt szocialista kapitalizmus. In: BARTHA Eszter – VARGA Zsuzsanna (szerk.): *Határon túl. Tanulmánykötet Mark Pittaway (1971–2010) emlékére*. 388–413. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- SZABÓ Á. Töhötöm  
2013 *Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, viselkedés és integráció egy erdélyi kistérségben*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriza János Néprajzi Társaság.
- SZILÁGYI Miklós (szerk.)  
2001 *Magyar néprajz II. Gazdálkodás*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZ. N. (= szerző nélkül)  
1967 *Nagydobrony emberközélebről*. Uzsgorod, Kárpáti Kiadó.
- TÁTRAI Patrik – MOLNÁR József – KOVÁLY Katalin – ERŐSS Ágnes  
2020 SUMMA 2017: a kárpátaljai magyarok demográfiai felmérése. In: FERENC Viktória – KOVÁLY Katalin (szerk.): *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után*. 21–52. Budapest, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.

- TOLEDO, Víctor M.  
2002 Ethnoecology: A conceptual framework for the study of indigenous knowledge of nature. In: STEPP, John – WYNDHAM, Felice – ZARGER, Rebecca (szerk.): *Ethnobiology and Biocultural Diversity*. 511–522. Athens, International Society of Ethnobiology.
- VIK, Jostein – McELWEE, Gerard  
2011 Diversification and the Entrepreneurial Motivations of Farmers in Norway. *Journal of Small Business Management*, 49, 3, 390–410.
- WILSON, Geoff A. – RIGG, Jonathan  
2003 „Post-productivist” agricultural regimes and the South: discordant concepts? *Progress in Human Geography*, 27, 6, 681–707.
- ZENT, Stanford  
2013 Processual perspectives on traditional environmental knowledge. Understanding cultural transmission in anthropology. In: ELLEN, Roy – LYCETT, Stephen J. – JOHNS, Sarah E. (szerk.): *Understanding Cultural Transmission in Anthropology. A Critical Synthesis*. 213 – 265. New York, Berghahn Books.

SÁNDOR BORBÉLY<sup>A</sup>

“TRADITIONAL ECOLOGICAL KNOWLEDGE” AND LOCAL  
LAND USE PRACTICES IN A HUNGARIAN VILLAGE IN  
TRANSCARPATHIA

The study is an anthropological examination of a Hungarian settlement in Transcarpathia (Nagydobrony), where the tradition of greenhouse gardening and the small- and medium-scale cultivation of primeur (early) vegetable cash crops (cucumbers, peppers, tomatoes, potatoes) has a decades-long history that developed over some three generations. The aim of the study is to describe the (intensive and extensive) land use practices of family farms specializing in agricultural production in the examined settlement, as well as their local perceptions of changes in the biophysical environment. Over a few decades, the given group of farmers has gained very complex agro-industrial knowledge (production technology, plant protection and care) for cultivating agricultural lands (gardens, backyards, or nearby lands), in which the experiences related to the local landscape (traditional, post-traditional, quasi-scientific knowledge elements) take a hybrid form. In this study, I argue that (degraded) landscapes under intensive industrial impact and micro-scale agro-industrial resource management practices – which garner less interest in traditional landscape ecological research and environmental discourses – can often provide useful analytical considerations for the critical rethinking of the concept of “traditional ecological knowledge”.

<sup>A</sup> Research Centre for the Humanities, Institute of Ethnology, Budapest; MTA Lendület Ethnoecology Research Group, Budapest.